

## KİLİSELER VE MEKTEPLER KANUNUNA GÖSTERİLEN İÇ VE DIŞ TEPKİLER (1909-1911)

**Ercan YÜCEL\***  
**Türkan YÜCEL\*\***

### *Araştırma Makalesi/Research Article*

**Atıf/Cite as:** Yücel, E. ve Yücel, T. (2023). Kiliseler ve Mektepler Kanununa Gösterilen İç ve Dış Tepkiler (1909-1911). *DÜMAD* (Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi), 6(Prof. Dr. Durmuş Ali Arslan Özel Sayısı), 327-368.

### Özet

1870’li yıllarda Eksarhlığın kurulmasıyla, Rum Patrikliği’nden kopmayı başaran Bulgarlar ile Rumlar arasında başlayan çatışma, kısa zaman içerisinde Sırp, Ulah, Arnavut ve Romen kiliselerinin kurulması şeklinde kendini gösterdi. Bütün bu unsurların kendi toprak bütünlüklerini oluşturmadan önce, sahipsiz bir bölge olarak Osmanlı elinde kalan son toprak parçası olan Makedonya bölgesindeki kozmopolit yapıyı parçalayarak, elde edilebilecek en geniş parça ile kendi birliklerini oluşturma yoluna gittiler.

Osmanlı Devleti ise unsurları arasında başlayan bu mücadeleyi durdurmak adına bir şey yapabilecek durumda değildi. Bu sebeple yüzyıllardır beslediği Ortodoks Rum Patrikliği’nin tüm tepkilerine rağmen, bütün unsurların kendi kiliselerine sahip olabilmemesinin önünü açmak ve aralarında problem olan cemaat, kilise ve mektep meselesini kendi eliyle ayıklayarak, kansız bir şekilde sonuçlandıracak yeni bir yol bulmayı denedi. Tek çıkar yol —Kilise ve Mektepler Kanununun çıkarılması idi ve öyle de yapıldı. İttihat ve Terakki Parti yönetimi iyi niyetli olarak çıkardığı bu kanun sebebiyle Rumeli ve Balkanlarda kazandığı dostlardan daha fazla düşman sahibi oldu. Bu kanun her ne kadar Türk tarafının elini güçlendirmek amacıyla yapılmış olsa da, kısa bir zaman sonra bu unsurların aralarındaki meseleleri çözümlenmiştir. Ancak bu defa kanundan faydalanan unsurlar, Osmanlı Devleti’ni parçalamak ve birbirlerine verecekleri destekler sayesinde kendi bağımsızlıklarını elde etmelerini sağlayacak yeni bir çatışma alanı ortaya çıkararak, devletin Rumeli’deki varlığını sonlandıracak adımlar atılmasını sağlamışlardır.

\* Öğretmen, Antakya Sümerler Ortaokulu, ercanyucel@windowslive.com, Orcid: 0000-0003-4892-1303

\*\* Öğretmen, Antakya 75. Yıl Ortaokulu, turkanyucel02@gmail.com, Orcid: 0000-0003-3841-7699

Bu makalede Osmanlı Devleti'nin uzun zamandır Balkan politikası olarak yürüttüğü kiliselerin ayrılığı prensibinin ortadan kaldırılması sonucunda çeşitli milletlere ait kiliselerin birbiriyle barıştırılmasından kaynaklı Osmanlı karşıtı yeni bir dönemin, ülkenin parçalanmasına dönüşmesine duyulan iç ve dış tepkiler incelenecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Millet Sistemi, Tanzimat, Patrikhane, Eksarhlık, Kilise ve Mektepler Kanunu.

### **Abstract**

With the establishment of the Exarchate in the 1870s, the conflict between the Bulgarians and the Greeks, who managed to break away from the Greek Patriarchate, soon manifested itself in the form of the establishment of Serbian, Vlach, Albanian and Romanian churches. Before all these elements formed their own territorial integrity, they tried to create their own unity with the largest piece that could be obtained by breaking the cosmopolitan structure in the Macedonian region, which was the last piece of land left in Ottoman hands as a derelict region.

The Ottoman Empire, on the other hand, was not in a position to do anything to stop this struggle between its elements. For this reason, despite all the reactions of the Orthodox Greek Patriarchate, which he had been feeding for centuries, he tried to find a new way to pave the way for all elements to have their own churches and to resolve the problem of community, church and school with his own hands, and to conclude it bloodlessly. The only way out was to enact the 'Church and Schools Law', and so it was done. The Union and Progress Party management had more enemies than the friends it had gained in Rumelia and the Balkans due to this law, which it had enacted with good intentions. Although this law was made to strengthen the hand of the Turkish side, it soon resolved the issues between these elements. However, this time, the elements benefiting from the law created a new area of conflict that would allow them to break up the Ottoman Empire and achieve their independence thanks to the support they would give to each other, and ensured that steps were taken to end the existence of the state in Rumelia.

In this article, the internal and external reactions to the transformation of a new anti-Ottoman era into the disintegration of the country will be examined, as a result of the abolition of the principle of separation of churches, which the Ottoman Empire has carried out as a Balkan policy for a long time, and the reconciliation of churches belonging to various nations with each other.

**Keywords:** Nations System, Reform, Patriarchate, Exarchate, Church and School of Law.

## Giriş

Osmanlı Devleti, bölge itibarıyla Bizans'ın en hassas olduğu ve yumuşak karnı denilebilecek bir bölgede kurulmuştur. Rum nüfusun yoğun olarak bulunduğu bu bölge, hem dinsel hem de sosyolojik açıdan son derece ehemmiyetli bir yerdi. Osmanlılar bu bölgeyi, özellikle de İznik'i ele geçirdikten sonra Bizans zulmü altında inleyen Rum nüfusa büyük ilgi göstermişti. Bu ilgi ve alakanın temel mantığı, önemli bir yekûn tutan bu Rum nüfusun sisteme dâhil edilmesini sağlamaktı. Osmanlı Devleti'nin Bizans yönetimine karşı kullandığı en önemli politik güç, adalet idi. Rum köylüsü Osmanlı adaleti karşısında eski efendilerini terk ederek, fazla bir direniş göstermeden yeni hamilerinin hakimiyeti altına girmek için adeta istekli olduklarını göstermekten de kaçınmıyorlardı. Bu fırsatı değerlendiren Osmanlılar Kocaeli, İzmit, İznik, Bursa ve Çimpe Kalesi'nin fethiyle daha önce Anadolu Beyleri tarafından birkaç kez fetih girişiminde bulunulan Rumeli'ye geçmeyi başarmış ve bölgede elde etmiş olduğu yerleşkeler sayesinde hızlı bir fetih ve yayılma siyaseti yürütmüştür. Böylece Osmanlı Devleti bölgede genişlerken, savaşımlardan çok akrabalık ilişkilerinden ve başarıyla uyguladığı iskân politikalarından da faydalanmıştır. Bu politika sayesinde Türk topraklarına katılan bu geniş coğrafya ile hakimiyetleri altındaki nüfusun giderek farklılaştığını ve bu nüfusa karşı uygulanan güven artırıcı politikalar, yeni katılan iştirakçilerin/gayrimüslim unsurların sadakatini sağlamayı da başarmıştır. Bu sayede Müslim ve gayrimüslimleri aynı potada harmanlayabilecek yeni bir sistem oluşturulmuştur. Tebaanın etnik kimliği yerine din ve mezhebine göre sınıflandırıldığı bu sisteme *–millet sistemi*” adı verilmiştir (Ortaylı, 2005: 66). Bu sistemde gayrimüslimler, yaşadıkları bölgeye ve etnik yapıya bakılmaksızın, aynı devletin vatandaşı olarak kabul edilmişlerdi (Eryılmaz, 1992: 13).

Millet sistemi söz konusu zümrelerin devletin kontrolüne girmesini ve otoritenin merkezde toplanmasını kolaylaştırmıştır (Karpaz, 2006: 113). Sistem oluşturulurken hâkim unsur tarafından tebaaya her zaman bir belge verildiğini söylemek mümkün olmasa da, emsal gösterilmek suretiyle bu tür belgelerin verildiği varsayılmaktadır (Ortaylı, 2005: 66).

Bu tutum benzeri yönetimlerden farklı olarak dilsel, dinsel ve ırkî hüviyetleri koruyabilen yeni bir tavrın gelişmesini sağlamak suretiyle, gayrimüslimler arasında da bir Osmanlı vatandaşlığı bilincinin yerleşmesini temin etmiştir. Böylece sistem devletin huzur ve selametini güvence altına aldığı gibi, hâkim unsurun bahsettiği hak ve imtiyazların bir karşılığı olarak, gayrimüslim tebaanın da tam itaati sağlanmış oldu (Ortaylı, 2005: 67).

Osmanlı Devleti, sistemin ayaklarını oluştururken, hukuk ve siyaset yanında devletin geleceğini teminat altına alacak olan ve gayrimüslim toplulukların kendi aralarında eskiden var olmayan yeni bir teşkilatlanmayı da kurmayı başarmıştır. Dinsel kimlikleri ön plana çıkaran bu teşkilat, gayrimüslim tebaayı oluşturan Rumları, Ermeniler ve Yahudileri de bu yeni sisteme dahil

etmiştir. Sistem içerisinde Ermeniler, Gregoryan; Rumlar, Bulgarlar ve Sırlar Ortodoks; Yahudiler ise Musevi olarak zikredilmekteydi (Ortaylı, 2005: 67).

Bu sistem içinde, İstanbul Fener Rum Patrikliğinin ayrı bir yeri vardı. Fatih, İstanbul'un fethini müteakip kapatılmış olan patrikhaneyi yeniden ihya ederek Ortodoks cemaatin çeşitli birimlerini sistemin bir parçası haline getirmek istemişti. Bu sebeple, Avrupa dillerine vakıf olan Rum aileleri Divan-ı Hümayun tercümanlığı gibi önemli görevlere tayin etti. Bu görevler Rum Ortodoksların oluşturduğu yeni bir aristokrat sınıf ortaya çıkardı (Demirağ, 2002: 17). Bunlardan bazıları Balkanlarda önemli eyaletlerin başına getirildi. 1711-1716 yılları arasında Eflak Boğdan'a Bey olarak atanan Rum aileler zaman içinde devlete önemli katkılarda bulundular. Ortodoks Rumlar, bu ailelerin nüfuz sahibi makamları sayesinde elde ettikleri serveti, Rusların Slav politikasının da etkisiyle, Rum kültür ve siyasetini geliştirmek için kullandılar (Demirağ, 2002: 17). Siyasî ve kültürel maksatlarla başlayan bu gelişmeler bir süre sonra ayrılıkçı faaliyetlere dönüştü. Bu faaliyetler Büyük Bizans hayalini canlandırmak anlamına gelen -*Megalo İdeal* fikrini yeniden ortaya çıkardı (Demirağ, 2002: 18). Bu fikrin uyanışı kısa bir süre sonra Rum isyanlarının başlamasına ve 1821 yılında Mora'da bir Yunan Devleti'nin kurulmasına zemin hazırladı. Bu durum Rumların Osmanlı Devleti nezdindeki ayrıcalıklarına son verilmesine sebep oldu. Ayrılıkçı faaliyetlere girişen Rumlar yerlerini, sonradan "*millet-i sadıka*" olarak adlandırılacak olan Ermeniler'e terk etmiş oldu.

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yaşayan ve siyasî politikaları gereği Bizanslılar tarafından Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağıtılmış olan, Ermeniler Fatih Sultan Mehmet tarafından, bir millet olarak teşkilatlandırıldılar. İstanbul alındıktan sonra Bursa Ermeni Metropolitisi Ovakim İstanbul'a çağrıldı ve 1461'de Gregoryan Ermeni Patrikhanesi kurularak patrikhane ihya edilmiş oldu. Böylece Ermenilerin ruhani merkezi de İstanbul'a taşınmış oluyordu. Ermeni Patrikliği'nin teşkilinden sonra, Süryaniler ve Ortodokslar dışındaki Hıristiyan cemaatler *bir birlik teşkil edene kadar* Ermeni Patrikhanesi'ne bağlandı. Yakın coğrafyada dağınık halde yaşayan Ermeniler de İstanbul'a getirilerek yeni bir Ermeni cemaatinin oluşması sağlanmış oldu (Ercan, 2001: 88-89; Topbaş, 2007: 19).

Millet sisteminin bir diğer ayağını teşkil eden Yahudiler ise İslâmın ilahi dinlere karşı uyguladığı zimmî hukuku sayesinde vergilerini ödemek ve özel kanunlarla belirlenen yükümlülüklerini yerine getirmek şartı ile rahat bir yaşam sürdürmüşlerdi. Hıristiyan topluluklar içinde ezilen Yahudiler için Osmanlı ülkesi, memnuniyetle sığınılacak bir vatan olmuştu (Gürkaynak, 2003: 280). Osmanlılar ile Yahudilerin ilk buluşması Bursa'nın fethi sırasında gerçekleşti. Yahudi mahallesinin bulunduğu Bursa, Orhan Bey tarafından fethedildikten sonra Yahudilere serbestçe ibadet yapabilecekleri bir sinagog açma izni verilmişti. Osmanlı Devleti'nin 1362 yılında Edirne'yi topraklarına katması üzerine, çevredeki Yahudiler, buraya göç etmeye başladılar (Eroğlu, 2000: 25;

Gürkaynak, 2003: 280). Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim unsurlara karşı yürüttüğü siyasetten memnun kalan Hahambaşı İsaac Sarafati, Hıristiyan baskısından bunalan Yahudileri Osmanlı Devleti himayesine çağırıyordu. Bu çağrı üzerine 1394'de Fransa'dan ve 1415'de İspanya'dan göç eden Yahudiler Osmanlı topraklarına yerleştiler (Bozkurt, 1993: 541).

İstanbul'un fethi, diğer milletler gibi Yahudiler için de yeni bir başlangıç olmuştur. Bizans döneminde şehre alınmayan Yahudiler, kısa sürede İstanbul'a göç ettirilerek yeni bir cemaat oluşturuldu ve Yahudilerin başına Bizans döneminde sürekli aşağılanan dinî ve siyasî lider Moses Capsali getirildi. Zimmî hukukun bir gerekçesi olarak diğer gayrimüslimler gibi Yahudiler de, devlete cizye ve haraç vermekle yükümlüydü. Bu vergileri toplama görevi ise dini ve siyasî liderlerine aitti. Capsali'yi hahambaşı olarak huzura kabul eden Fatih Sultan Mehmet, ona çeşitli hediyeler takdim etmişti (Gürkaynak, 2003: 281). Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti sınırları dahilinde banker ve tüccar olarak önemli bir mevki yakalamış olan birbirinden farklı kültürlerle sahip Yahudiler, Osmanlı hoşgörüsü ve koruması altında, dinsel baskı ve kısımlardan uzak bir şekilde, varlıklarını korumuş ve geliştirmişlerdi (Bozkurt, 1993: 542).

Osmanlı Devleti, bazı dini imtiyazlar tanımak suretiyle birbirinden farklı bu toplulukları kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu imtiyazlar ile sözkonusu toplulukların kamu görevlisi olabilmelerinin önü açılmış oldu. Bu topluluklar orduların geri hizmetlerinde görev alabildikleri gibi lonca teşkilatlarına da kabul edilmişlerdi. Bu sayede güvenliği temin maksadıyla derbentlerin veya geçitlerin korunmasında da vazifelendirilmişlerdi (Cin ve Akgündüz, 1989: 315).

Bu yapılırken sisteme dahil edilen muhataplar bizzat devlet tarafından belirlenmiştir. Bu muhataplar genel olarak dini liderler, mahallî ihtiyarlar, kocabaşılar ve milletbaşılar şeklinde temayüz etmiştir. Bunlar genel olarak kendi cemaatleri tarafından seçilerek devletin onayına sunulmuşlardı. Bu liderler buldukları makamları kayd-ı hayat şartıyla elde ederken, makamdan tardedilmeleri ise ancak ölüm, vatana ihanet veya kendi topluluklarının vereceği kararlar dahilinde olmuştur. Bu liderlerin kendi geçimlerini sağlamak veya devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmek için sahip oldukları bazı hakları vardı. Bu haklar arasında vergilendirme en önemli yeri tutmaktaydı. Vergilendirme konusunda aşırıya kaçmaları devletle zimmî topluluklar arasındaki ilişkileri gerebileceği için devlet, cemaat liderlerini dini yetkileri haricindeki konularda kontrol altına almaya çalışıyordu (Bozkurt, 1993: 52).

Kapitülasyonların bir sonucu olarak, misyonerlik faaliyetlerinin başlamasıyla, Osmanlı toplumu Avrupalı devletlerin müdahalesine açılmıştır. Osmanlı Devleti sınırları dahilinde özgürce yaşayan ve devletin gücünden sınırsız yararlanan gayrimüslim unsurlar, Osmanlı Devleti'ni çağının gerisinde kalması ve Avrupalılar karşısında üstünlüğünü kaybetmesi sebebiyle yitirdikleri imtiyazlı durumlarını yeniden elde etmek için, bu defa yeni komşuların veya levanten denilen zengin

tüccarların sunduğu imkânlardan yararlanmaya yönelmişlerdi. Bu durum Osmanlıların gayrimüslim tebaa üzerindeki otoritesini kaybetmesine neden olmuştu. Avrupalı ziyaretçiler bir müddet sonra Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından istifade ederek, pozisyonlarını ticarî münasebetlerden ziyade iç işlerine müdahil olma seviyesine yükseltmişlerdi. Bu gelişmeler gayrimüslim tebaa ile Osmanlı Devleti arasında bir kimlik savaşının ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Patent sistemi olarak adlandırılan bu sistem ile Avrupalı devletler, Osmanlı vatandaşı gayrimüslimleri ayartarak kendi vatandaşlıkları altına almaya, onlara kendi bandıraları altında ticaret yapma hakkı vererek Osmanlı uyrukluğundan çıkmaya zorladılar (Berkes, 1978: 148–149).

Bu zorlama bir süre sonra gayrimüslim tebaanın köklerin arama eylemine dönüştü. Fransız ve Rus ajanlar sayesinde Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler Osmanlılık bilincini yitirmeye ve hızlı bir şekilde millîleşme/milletleşmeye doğru yeni bir eğilim kazanmaya başlamışlardı (Balta, 200: 243).

Bu ayrışmayı tetikleyen bir başka husus ise Fransız ihtilali ve hemen akabinde başlatılmış olan Rus ajanlarının faaliyetleridir. Rus ajanların Mora ve çevresinde gerçekleştirdikleri operasyonlar sayesinde Ruslar, Çeşme'de Osmanlı Donanması'nı yakmışlardı. Bu olay Akdeniz'deki Osmanlı otoritesinin Rusların lehine sarsılmasına sebep olmuştu. Bu durum gayrimüslim Osmanlı tebaasının Fransızlardan ziyade, Ruslara meyline sebebiyet vermiştir (Uçarol, 1995: 130–133).

Osmanlı Devleti, Sırp, Mora ve diğer unsurların giderek azgınlaşan ayrılıkçı tutumları sebebiyle zaafa uğrayan "*millet sistemi*" ni, Tanzimat Fermanı sonrasında ortadan kaldırmayı ve yerine "*Osmanlı vatandaşlığı*" kavramını koyabilmeyi amaçlayan yeni çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu yeni vatandaşlık mevzuatı gereğince hukukî statü farklılıklarına son verilerek, azınlıklar için ön görülmüş ve uygulanmakta olan tüm sosyal ve hukukî kısıtlamaların kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu kısıtlamalar 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslimler lehine genişletilmiştir. Bu ferman sayesinde ortaya çıkan hukuki boşluklardan faydalanan gayrimüslimler hızlı bir şekilde millet nizamnameleri çıkarmaya başlayarak kendi milli kimliklerini oluşturmaya yönelmişlerdi. Gayrimüslimlerin bu yönelimine farklı bir yorum getirmek isteyen Osmanlı Devleti, 28 Ocak 1869 da Osmanlı Vatandaşlık Nizamnâmesini çıkararak meseleye nokta koymaya çalışmıştır (Çoruh, 2008: 369– 399; Serbestoğlu, 2011: 205 vd.).

I. Meşrutîyet'in ilanı ve Kânûn-ı Esâsî'nin kabulü ile bu süreç anayasal bir zemine oturtulmak istenilmişti. Ancak gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının kimlik problemleri devlet nazarında bir zemine oturtulmuş olsa da, kimlik meselesi cemaatler arasında sorun olmaya devam etmiştir.

Kimlik meselesi gayrimüslim cemaatler arasında uzayıp giden bir kargaşa ve çatışmaya dönüşmüştü. Bu kargaşa ve çatışma kısa bir süre sonra Ortodoks mezhebinin katı kurallarını yıkmaya ve milli kiliseler kurulması çabasına dönüştüğü görülmüştür. Daha sonra bu kiliseler Rum

Patrikliği'nden ayrılarak kendi otoriter yapılarını oluşturmak için Osmanlı Devleti'nden imtiyazlar elde etme yarışına girdiler. Bu yarış kısa bir süre sonra Rum Ortodoks Patrikliği ile Rumeli ve Balkan cemaatlerini bir ayrışmanın eşiğine getirdi.

Kânûn-ı Esâsî'nin ilanı da bu süreci destekledi. Avrupalıların gayrimüslimlerin lehine yaptıkları müdahalelerden kurtulmak isteyen devlet, meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı. Meşrutiyetin ilanı önce Ortodoks cemaatin parçalanmasına ve dolayısıyla Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Ortodoks dünyası üzerinde kurmuş olduğu hükümlerliliğin ortadan kalkmasına sebep oldu. Daha sonra da, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına da zemin hazırlamıştır.

Osmanlılar bu süreci geciktirmek için *kilise ve mektepler kanunu* denilen yeni bir yasa çıkarmak suretiyle, birbirinden farklılaşmış bu cemaatleri kendi eliyle ve kendi malî imkânlarıyla ihya etmiştir. Bu sayede Rum Ortodoks ablukasını parçalamayı hedefleyen Osmanlılar, Mora'da başlayan Osmanlı aleyhtarı yürüyüşün yönünü, Ortodoks hükümlerliliğinin parçalanması şekline dönüştürmüştür. Bununla beraber birbirinden ayrılmış bu milletlerin ve kiliselerin oluşturduğu yeni bir Ortodoks dünyasının doğmasını da engelleyememiştir. Bu yeni Ortodoks dünyası inanç birliğini kaybetmiş olup, bundan sonraki politikalarını dinsel yönelimlerden çok ekonomik ve siyasî çıkarlara göre geliştirmeyi tercih etmiştir. Böylece bu yeni Ortodoks milletleri buldukları coğrafyayı önce Rum ruhbanlardan daha sonra da Osmanlılar'dan temizlemek için yeni bir arayışın içerisine girmişlerdir.

Bu arayış, milletleşme ve kilisleşme sürecinin önünü açan Osmanlı Devleti'nin de, sonu olmuştur.

### **Kiliseler ve Mektepler Kanuna Yönelik Tepkiler**

Kilise ve Mektepler Kanununun Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmesi Rumlar arasında heyecana neden oldu. Kanunun kabulünü protesto etmek amacıyla Selanik'te 5000 kadar Rum toplanarak bir miting düzenledi. Rumlara göre kanunun ilk üç maddesinin uygulanması mümkün değildi. Rumlar, Meclis-i Mebusan'ın kabul ettiği bu kanunun Ayan Meclisi'nden geçmesini engellemek için bir telgraf hazırladılar. Bu telgraf valiye, Meclis-i Mebusan'a ve patrikhaneye gönderilmiştir (Tanin, 8 Eylül 1909: 2).

Kiliseler kanunun ilanından hemen sonra Rum Patrikhanesi kapıkâhyasını Sadrazam Paşa ile görüşmek üzere sadarete göndermiştir. Ancak Sadrazam Paşa'nın işlerinin yoğun olması sebebiyle bu görüşme müsteşar Adil Bey ile yapılmıştır. Müsteşar Adil Bey, Kâhyaya şu beyanatı vermiştir.

*-Hükümet, Kiliseler kanununun kabul ve tasdik etmekte patrikhane aleyhine hiçbir fikir ve maksat beslememektedir. Bu kanunun tatbik edilmeye başlanmasıyla patrikhaneye geçmişte olduğu gibi saygı ve şefkatle muamele edilecektir.* (Tanin, 1 Temmuz 1910: 3).

Müsteşarın bu açıklaması üzerine Kâhya da şu noktalara dikkat çekmiştir:

*“Patrikhanenin Kiliseler kanunu üzerinde ittihat ettiği kararların mahiyeti kati suretle açıklık kazanmış ise de, bu kanunun kabul ve tasdiğiyle Rum Kilisesi”nin ve anasının haksızlığa uğramayacağını ümit ederiz. Patrikhane, hukukunu muhafaza ve müdafaa için sonuna kadar mukavemet etmek ve hiçbir fedakârlıktan kaçınmamak azim ve kararlılığındadır. Bütün Rum anasırı, bu meseleden dolayı fevkalade şaşkın ve ümitsiz bir haldedir. Rum basını, elem ve ıstırabını acı bir surette izah etmektedir. Şehrimiz ecnebi mehafil-i siyâsiyesi, bu kanuna büyük bir ehemmiyet atfetmekte ve bir buhranın vukuundan korkmaktadırlar. Siyaset nokta-i nazarından, bu kanunu ilerisini düşünmeden yapmamış addetmektedirler. (Tanin, 2 Temmuz 1910: 3).”*

Mezahip müdürü Baha Bey, hükümetin Makedonya’da yaşanan bir sorunu halletmek amacıyla hazırladığı Kiliseler Kanunu hakkında, *Fürus Gazetesi* muharririne şu beyanatta bulunmuştu. *“Hükümet-i Osmaniye, Kiliseler kanununu kabul ve tasdik etmekle, Rumlara ve Bulgarlara bir yardımda bulunduğunu zannetti. Fakat hükümetin bu fikir ve maksadının kötüye yorulduğu görülüyor (Tanin, 2 Temmuz 1910: 3).*

Osmanlı Devleti’nin kararlı tutumu karşısında patrikhane bir heyet kurarak konunun hukuki boyutunun incelenmesini istedi. Patrik, Osmanlı hükümetini suçlayarak, *Türklerin amacının Ortodoksları bölmek, Patriğin sıradan bir memur olarak gösterilmesini sağlamak, cemaatler arasında fitne ve nifak çıkarmak olduğunu iddia etti.* Oysaki devletin, ayrılıkçı fikirlerle donanmış olan Rumlar ile diğer Balkan ulusları arasında yaşanan rekabeti ve çatışmayı ortadan kaldırmaktan başka bir amacı yoktu. Hükümet nezdinde yapmış olduğu girişimler de başarılı olamayan patrikhane, Avrupa devletlerini meseleye bulaştırarak, hükümeti baskı altında tutmaya çalışıyordu (Çoruh, 2013: 111).

Kâhya ile müsteşar arasında geçen konuşmanın hemen akabinde meselenin kendi kontrollerinden çıkmasını istemeyen Ortodoks Rum Patrikliği Tanin Gazetesi’ne bir beyanda bulunarak, kendi görüşünü açıklamak gereği hissetmiştir. Buna göre; Patrikhane kanun hakkında hükümetle iki noktada ihtilaf içindedir. Birinci nokta; Rumeli ve Edirne’de ihtilafli kiliseler ile ilgili meclisin çıkardığı kanundur. Bu kanun, Kânûn-ı Esâsî’nin, din ile ilgili maddesine ters düştüğünden patrikhane tarafından kabulü mümkün değildir.

Patrikhane ile hükümet arasında var olan diğer bir ihtilaf konusu ise; kiliseler kanunu hakkında Rum Patriğinin de içinde bulunduğu bir heyet tarafından hazırlanacak olan mazbatanın padişaha sunulması talebinin hükümet tarafından kabul görmemiş olmasıdır.

Yapılan bu açıklama kısa bir süre sonra patrikhanenin görüşlerini de içerecek şekilde bir beyannâme haline getirildi ve sadarete sunuldu. Buna mukabil patrikhane kendi meclislerinde konuyu



bir kez daha değerlendirerek hükümetin vereceği cevaba göre tavrını belirleyecekti. Patrikhanenin bütün çabalarına rağmen, Rumların büyük bir kısmının patrikhane ile birlikte hareket etmedikleri de dikkatlerden kaçmamaktaydı (Tanin,3 Temmuz 1910: 2).

Rum Patriği, Rumlar arasındaki bu aykırılığı ortadan kaldırmak için bir çağrıda bulundu ve kanun üzerinde görüşbirliği sağlamak amacıyla bir kez daha toplandı. Ancak bu meclisten de istenen sonuç elde edilemedi. Meclis üyeleri kanun üzerinde ittifak sağlayamadılar. Patrikhane meclisinin toplandığı sırada Mezahip müdürü Baha Bey, Patrik Efendi'nin yanına giderek hükümetin bu kanun hakkındaki fikrini patriğe iletmiştir. Bunun üzerine Patrik, Baha Bey'i meclise davet ederek meclis azalarına hitap etmesini sağladı. Baha Bey yaptığı açıklamada; Ruhani ve cismani meclisin kiliseler kanununa ilişkin tereddütlerini içeren telgrafın sadarete havale edildiğini belirterek, sadrazam paşanın mecliste vekillere patrikhanenin tereddütlerini anlattığını ve kendisini de Osmanlı Devleti'nin kiliseler kanununu ne maksatla çıkardığını patrikhaneye anlatmaya memur kıldığını beyan etmiştir (Tanin, 3 Temmuz 1910: 2).

Kilise ve Mektepler Kanunu, her ne kadar bütün Hıristiyan tebaanın sorunlarına bir çare olarak ortaya çıkmış olsa da, Rumlar memnun edilememiştir. Rumlar haricinde kanuna muhalefet eden yoktu. Bunun önemli sebepleri yukarıda geniş bir şekilde izah edilmiştir. Ancak burada kısa bir hatırlatmada bulunmak yeterli olacaktır. Rum tarafı yüzyıllardır elinde bulundurduğu Ortodoksluk iktidarını bu kanun sebebiyle kaybetme noktasına gelmiş bulunduğu bilincinde olduğundan, kanunun iptalini istemek azmi ve kararlılığı içerisindeydi.

Gelişmeleri yakinen takip eden Tanin başyazarı Babanzâde İsmail'e göre; Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan üyeleri Makedonya'daki sorununun Kilise ve Mektepler kanununun çıkarılması ile sona ermeyeceğini ve yeni olaylara gebe olacağını biliyorlardı ve hatta Rumların bu kanundan memnun olmayacaklarından dolayı kanunun uygulanmasını engellemek için her türlü girişimden imtina etmeyeceklerini tahmin ediyorlardı. Bu durum kanun görüşmeleri sırasında Rum Mebusların tavırlarından da anlaşılıyordu. Nitekim kanunun uygulanmaya konulmasını engelleme girişimlerinde başarılı olamayan patrik, Sinod Meclisine istifa talebinde bulundu, patriğin istifa etme talebi Sinod Meclisi tarafından kabul edilmedi. Patriğin bu istifa teşebbüsü aslında meşrutî hükümete tepki ve tehdit mahiyetindeydi. Patrikhane her yolu denemeye çalışsa da kanun hakkında padişaha yapılacak itiraz herhangi bir sonuç vermeyecekti. Her ne kadar onaylama konusunda son söz padişahın ise de Meclis-i Mebusanı yaklaşık iki devir meşgul eden bu kanun hakkında tüm olasılıklar düşünülmüş ve son söz ona göre söylenmiştir. Kanunun padişah tarafından onaylanmaması bu kanunu hazırlayan hükümetten memnun olmadığı sonucu çıkacağından Rum Patrikhanesi'nin padişahın böyle bir tavır seğileyeceğini düşünmeleri mantıklı değildir. Bu husus da her yolu deneyen patrikhane bu zamana

kadar karşı oldukları şeyhülislâmlık makamından şerîi hukuk kurallarının uygulanmasını dahi isteyeceklerdir.

Hatta Patrikhane Şeyhülislâm'dan – *kiliselerin şer"en Rum Patrikhanesi"ne ait olduğuna dair*” bir fetva isteyeceklerini belirtmişti. Bununla da yetinmeyerek şeyhülislâmlık vasıtasıyla –makam-ı hilafetel başvurmayı düşündüklerini belirten, Tanin Gazetesi yazarı Babanzâde İsmail;

*–Yıllardır hükümet içinde hükümet gibi davranan ve her türlü imtiyazata sahip olan Rum Patrikhanesi"nin bu siyasî üstünlüğü Meşrutîyet ile sona ermişti. Artık bu durumu patrikhane kabul etmeli ve tüm Anasır-ı Osmaniyenin eşitliği fikrini benimsemelidir. İşine geldiği zaman Meşrutîyeti imkânlarından faydalanıp işine gelmediği zaman hükümet işlerine müdahale etmemelidir. Meşrutîyet meclisinde Anasır-ı Osmaniyenin her unsurundan mebus bulunmaktadır. Rum halkın düşüncelerini Rum mebuslar mecliste temsil etmektedir (İsmail Hakkı, Tanin,4 Temmuz 1910: 1). ”*

diyerek, patrikhane hakkındaki düşüncesini ortaya koymuştur.

Osmanlı Devleti içinde Rum Patrikhanesi'nin ayrı bir mevki olduğu herkesin malûmudur. Ancak bu mevkiin, Millî Meclis'in kararlarının üstünde olamayacağını belirterek, meclis kararlarının yargılayıcısı da olamayacağı üzerinde duran Babanzâde, bunun olması halinde patrikhanenin kendine mensup olmayan diğer unsurlar üzerinde de hâkimiyet kurmak gibi eski yetkilerine haiz olacağı bir duruma gelebileceğine işaret etmektedir. O, Meclis-i Mebusandaki tüm mebusların Osmanlı mebusu olduğunun altını çizmekte ve bu mebusların hiçbir şekilde patrikhaneye tabiyetinin söz konusu olamayacağını, bu sebeple de tüm unsurların Meclis-i Mebusan'da zaten eşit olarak temsil edilmeye devam edileceğini vurgulamaktadır.

Bu bakımdan ele alındığında Osmanlı hükümetinin çıkardığı yasaların kayıtsız şartsız tatbik edileceğini ve kanunun uygulanmasına karşı muhalefet edebilecek olan özellikle Rum vatandaşların da uyarılarak, direnişin terk edilmesinin sağlanması üzerinde durmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin bütün iyi niyetine rağmen Rumların bu konudaki muhalefetinin sebebi anlaşılacak gibi değildi. Çünkü Osmanlı tebaası tüm unsurlarıyla dini ayinlerini din ve mezheplerine göre serbestçe yapabiliyorlardı. Buna mukabil itirazların, özlük hakları üzerinde değil de kiliselerin kullanımı üzerinde olduğuna dikkat çekilmektedir. Rumlar arasında kiliselelerin tasarrufu hakkında kanun maddesine itiraz edilirken, fermanla verilmiş olsa dahi bir kilisenin, mutlaka verildiği grubun tasarrufunda olacağına dair bir zorunluluk olmadığı belirtilmekteydi. Nihayet söz konusu kilisede ibadet eden ve Rumeli'nin çeşitli mahallerinden olup, bu kilisenin inşasına maddi ve manevi olarak emek sarfedenlerin de bu kiliseyi kullanma haklarının olduğu belirtilmekteydi.

Rumların bu itirazlarına rağmen, Osmanlı Devleti'nin kilise ve mektepler meselesinde son derece hakkaniyete bağlı hareket ettiği açıkça görülen bir husus idi. Öyle ki bir İslâm devleti olmasına rağmen, binlerce lira sarfedilerek kilise inşasına destek vermekteydi. Devletin göstermiş olduğu bu şefkatin maalesef Rumlar tarafından pek de kavranmadığı, teşekkür etmeleri gerekirken, tam tersine husumet beslemelerinin anlaşılabilir olduğu ifade edilmektedir (İsmail Hakkı, Tanin, 4 Temmuz 1910: 1).

Osmanlı Devleti, kiliseler kanunuyla ilgili olarak Rum cemaatten olumlu tepkiler beklerken, Fener Rum Patrikhanesi'nin idare heyeti kiliseler kanununu görüşmek üzere yeni bir toplantı yapmış, Kapıkethüdasını tekrar saraya göndererek, kanunun padişah tarafından onaylanmasını engellemek istemişti. Sadrazam Paşa, kapı kethüdasına bu uğraşlarının boşuna olduğunu, padişahın Kânûn-ı Esâsî gereğince meclisin kabul ettiği bu kanunu tasdik edeceğini söyledi. Ayrıca kanunun Bulgarlar lehine taraflı olmadığı belirtilerek, kabulü halinde patrikhanenin bundan bir zarar görmeyeceği belirtildi. (Tanin, 5 Temmuz 1910: 2).

Kanunun, Takvim-i Vekayi'de yayımlanarak yürürlüğe girmesinden sonra Fener Rum Patrikhanesi tarafından oluşturulan bir heyet, kanunun nasıl uygulanacağı konusunda sadrazam ile görüşmüştür. Patrik Efendi, hükümet adına sadrazam tarafından yapılan açıklamayı patriklik azasına aktarmıştı. Rum Patrikhanesi Meclisi üyeleri sadrazamın beyanatı üzerine uzun müzakere ve münakaşalar yaptıktan sonra,

*“patrikhanenin hukukuna ve mevcudiyetine muğayyir olan Kiliseler Kanunu'nun tatbikine razı olunmayacağı ve bir heyet-i mahsusanın huzur-ı şahaneye çıkararak Rum milletinin hukukuna ve imtiyazatına karşı vuku bulan tecavülden naşi protestoda bulunulmasına müteffiken karar verildiğini”* belirterek, patrikhanenin kanunun tatbikine, asla razı olmayacağını belirtmişti (Tanin, 7 Temmuz 1910: 3).

### **Rum Siyasî Kulübü'nün Faaliyetleri**

Patrikhanenin muhalefeti sebebiyle Rumlar ve Rum Siyasî Kulübü tarafından kiliseler kanunu ile ilgili bir toplantı tertip edilerek kanunu protesto etmek için miting düzenlenmesi kararlaştırıldı. Bu karar doğrultusunda kanun aleyhine düzenlenmesi düşünülen mitingler için alınması gereken izinlerin verilmesi hususunda Emniyet Müdürlüğü'ne bir beyannâme gönderilmişti. Bu beyannâme ile Rumların İstanbul'da miting isteği Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nce sıkıyönetimin devam etmesi nedeniyle reddedilmekte idi.

7 Temmuzda Kiliseler Kanunu'nun tasdikini müteakip Rum ahali arasında ortaya çıkan heyecan, Rum siyasî kulübü tarafından teşkilatlandırılmak ve mitingler konusunda hükümetin izin

vermemesi de bahane edilerek izlenecek yeni yollar üzerinde karar vermek üzere üyelerini acilen toplantıya çağırmişti.

8 Temmuz 1910'da toplanacak olan Rum siyasi kulübü, ilk olarak Kiliseler Kanunu'nun kabul ve tasdikinden dolayı teessüflerini beyan ederek, bu kanunun uygulanmasının sonraya bırakılmasını hükümetten rica edeceğini açıklamıştır (Tanin,8 Temmuz 1910: 2).

### **Patrikhane Meclislerinin Düzenlediği Toplantı**

Rumlar ve Rum Siyasi Kulübü'nün almış olduğu protesto kararlarına patrikhaneden de destek gelmekte idi. Patrikhane de bir toplantı yapılarak, kanunun tam olarak müzakere edilmesine karar verilmişti. Bu konuda hükümet tarafından da bir adım atılacağına dair Rum gazetelerinde bazı asılsız haberler yayınlanarak, hükümeti etkileme gayretinin olduğu görülmektedir. Sırayla Adliye ve Mezahip Nezareti adına müsteşarla sonra sadrazam ile görüşen patrikhane heyeti son olarak padişah ile görüşme kararını aldı. Kapıkahyasını bu nedenle sadarete göndererek görüşme talebinde bulundular. Toplantı günü ve saatinin belirlenmesi üzerine patrik, patrikhaneye ait her iki meclisi, meclis-i cismaniyi ve ruhaniyi, Kilise Kanunu'nun esası hakkında uzun uzadıya müzake etmek ve bu mesele hakkında tavır belirlemeye yönelik bir çalışma yapmak için toplantıya çağırmıştır.

Bu toplantıda Rum ahalinin fikrini ve izleyeceği yol haritasını belirlemek için her kasabadan ikişer azanın katılımıyla oluşacak bir *Millî Meclis* toplanmasına karar verilmişti. Her ne kadar Rumlar Millî Meclisin oluşturulmasına karar vermiş olsa da bu meseleye dair kesin kararın patrikhane heyetinin padişah tarafından kabulü halinde ortaya çıkacağı bilinmekte idi (Tanin, 10 Temmuz 1910: 3).

### **İzmir Rumları Tarafından Düzenlenen Miting**

Kilise ve mektepler kanunun kabul edilmesinden dolayı patrikhane ve Rumlar arasında önemli bir hayal kırıklığı yaşanmıştı. Bu hayal kırıklığı sebebiyle imparatorluğun her tarafında olduğu gibi, İzmir'de de Rumlar sokaklara dökülmüştür. Patrikhane ise bu konuda önceleri soğukkanlı bir tavır sergilemekle beraber, kanunun onaylanması konusunda padişahın kararlılığı üzerine bu tutumunu değiştirme kararı almıştır. Bundan sonraki yol haritasının aleyhte muhalefet ve protestolar yönünde olacağı kısa bir süre sonra kendini belli edecek açıklamaların yapılmasıyla ortaya çıkmıştır. Proodos Gazetesi'nin tertibiyle bütün İzmir'de kanun aleyhinde bir miting düzenlenmesine karar verilmişti (Tanin, 12 Temmuz 1910: 3).

İttihad Gazetesi haberine göre Aya Fotini kilisesinin avlusu ve civarında sabah saat sekiz sularında toplanmaya başlayan kalabalığın sayısı, Pazar ayini sebebiyle 10.000'i aşmıştı. Saat 9.00'da başlatılan mitinge kürsü başkanı olarak Papa Yorgiyadi Efendi bir nutuk vermiştir. Yorgiyadi Efendi meselenin tarihçesi hakkında bilgi verdikten sonra nizamnamenin Rum milleti için pek tehlikeli

olduğunu beyan etti. Müteakiben mebus Karolidi Efendi, nizamnâmenin Meclis-i Mebusan'da Rum azalar tarafından tenkid edildiğini belirtmiştir. Bununla beraber kanunun Rumlar için haksızlıklar içerse de Rumluğun tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik bir çalışma olmadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Kostandi Boncalis adlı bir vatandaş Karolidi Efendi'yi kastederek, konuşmasının kesilmesini ve kürsiden indirilmesini isteyerek, mitingdeki kalabalığın Karolidi Efendi'nin üzerine yürüdüğü görülmüştür. Metropolit Efendi, Karolidi Efendi'nin protesto edilmesi üzerine halkı sükûnete davet ederek ahalinin dağılmasını sağlamıştır. (Tanin, 14 Temmuz 1910:3).

Bir taşkınlığa yer vermeden dağılan mitingde konuyla ilgili verilen demeçler, daha sonra bir metin haline getirilerek şehrin valisine ve telgrafla da sadarete gönderilmişti. Miting esnasında İzmir mebusu Karolidi Efendi tepkilerin odağında olan kişi olmuştur. Bu protestonun arkasında söz konusu gazetenin olduğu gazetede yayınlanan bir makaleden anlaşılmaktadır. *Proodos Gazetesi* sadarete gönderilen telgrafi yayınlarak Karolidi Efendi hakkında şu açıklamada bulunmuştur:

Karolidi Efendi aleyhinde vukua gelen bu tepki üzüntü vericidir. Fakat karasızlığı, tutarlı bir tavır sergileyemeyişi, gerek yorumları, gerek mebus olması, gerekse muallim sıfatıyla haysiyetini kayb eden bu zatın protesto edileceği şüphesiz idi. Gerek kendisinin, gerek İzmir'in haysiyetini efkârı umumiyeden düşüren bu zat, mebusluktan istifa etse idi pek hayırlı bir işte bulunurdu (Tanin, 12 Temmuz 1910:

3). Karolidi Efendiye duyulan bu tepkinin sebebi kanunun görüşülmesi sırasında Rumların hakkını yeterince savunamamasından kaynaklanmaktadır (Kerimoğlu, 2007b: 13).

### **Manastır'da Rumlar Tarafından Düzenlenen Miting**

Kiliseler ve Mektepler Kanunu ilan edildikten sonra ülkenin özellikle Ortodoksların yoğun olduğu bölgelerinde bilhassa Rum Patrikhanesi'nin düzenlediği mitingler ile kanunun protesto edildiği görülmüştür. Bu hususta Selanik'e bağlı Manastır'da 12 Temmuz'da başgösteren protesto hareketleri hükümet konağı önünde büyük bir mitinge dönüşmüştü. Selanik'teki bu mitinge yaklaşık 3.000 kişi katılmıştır. Toplanan kalabalığı dağıtmaya çalışan Jandarma ile ahali arasında çıkan arbede esnasında birçok kişinin Dragor Nehrine atlamak suretiyle telef olduğuna dair iddialar ileri sürülmüştür. Ancak bu iddialar üzerine Tanin gazetesi muhabirleri bölgede geniş çaplı araştırma yapmış olmalarına rağmen, iddiayı doğrulayacak bir ize rastlayamadıklarını beyan etmişlerdi (Tanin, 14 Temmuz 1910: 3).

### **Bulgar Eksarhı'nın Kilise ve Mektepler Kanunu Hakkındaki Görüşü**

Tanin Gazetesi'nden naklen, Foni Gazetesi'nde yapılan bir mülakat ile Bulgar Eksarhı'nın, kanun hakkındaki görüşünü ortaya koymaktadır. Eksarh:

Kiliseler meselesi, Bulgar meselesinin bir safhasıdır. Zira bu mesele, Rumları Bulgarlar kadar alakadar ve müteessir etmez. Bu mesele, patrikhaneye mensup Bulgarlar ile Eksarhane'ye mensup Bulgarlar arasında mevcut bir ihtilafır. Eksarhane'nin kuruluşundan sonra Bulgarlar eksarhane çatısı altında toplanmaya başlamışlardır. Ancak bazı bölgelerde yaşayan Bulgarlar, patrikhane ile eksarhane arasında sorun oluşturmaktaydı. Bu şekilde iki kurum arasında sorun olmaya devam eden yaklaşık 180.000 Bulgar bulunmaktaydı. Bununla beraber Bulgarlar, uzun mücadeleler sonunda kendi kiliselerini patrikhanenin boyunduruğundan kurtarmaya muvaffak oldular. Ancak Bulgar sınırında bulunan ve çoğunluğunu Bulgarların oluşturduğu 17 kazada hâlâ patrikhaneye bağlı Bulgarlar meskûndü ve patrikhane buralardaki metropolitleri tayin konusunda hâlâ tek yetkili merci idi. Rumlar, Bulgarların Rum kilisesine bağlanmasıyla ilgili olarak yapılan çalışmaları yeterli görmüyordu. Bu sebeple, patrikhanenin çabalarına ilaveten zamanın sadrazamı olan Âli Paşa'nın da desteği alınarak, çoğunluğu Bulgarlar da teşkil etse bu bölgelere metropolid tayin etme hakkının patrikhaneye verildiğini iddia etmeye başlamışlardı.

Bu sebeple Bulgar Eksarhı'nın bu bölgelere metropolit atama isteği, patrikhane tarafından kabul edilmemiştir.

Eksarhanenin, Rum Ortodoks Kilisesi'nin imtiyazlarını ortadan kaldırmak üzere başlatmış olduğu çalışmalar neticesinde Rum Ortodoks Patriği bütün patrikleri toplantıya çağırarak, fermanın ortadan kaldırılması için çalışılmasını istemiştir. Bunun üzerine Bulgar Eksarhı kendi şartlarının kabulünü sağlamak amacıyla bu patrikler meclisinin itirazını dinlemeye karar vermişti. Maksudı bu meclisin toplanmasına katkıda bulunmak ve meselenin en azından etraflıca görüşülmesini sağlamak idi. Bu toplantı sayesinde, Eksarhlığın kurulmasına yönelik fermanın, Âli Paşa zamanında çıkarıldığı ortaya konulabilmişti. Bu sayede eksarh, fermanın söz konusu tarihte tam anlamıyla uygulamaya konulamadığını da ispat etmiş olacaktı. Öyleki Eksarh, Rum Patrikliği ile aralarında baş gösteren bu mücadeleyi daha fazla kızıştırmak istemediğini, bunun için de daha önce söz konusu 17 kazaya yönelik verilmiş olan bu fermanın uygulanmasından neden vazgeçtiklerini de bu toplantı sayesinde ifade etme imkânı bulabilecekti.

Toplantıda söz alan Eksarh, Âli Paşa'dan itibaren kendilerine verilen söz konusu ferman veya beratların verilme tarihlerinin Osmanlı Devleti için önemli hadiselerle tesadüf ettiğini söylemiştir. Bu beratların özellikle Girit İhtilali, Osmanlı- Rus muharebelerinden önce Üsküp ve Ohri'de, Yunan Muharebesi esnasında Manastır, İstrumca ve Dare'de metropolitlikler tesisi için beratlar verildiğini belirtmiştir. Bu şekilde alınan beratlar sayesinde Osmanlı İmparatorluğu dahilinde 7 kazada Eksarhlığın teşkilatlanmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir.

Eksarh Efendi, eksarhlığa tanınan hakların yeni beratlar verilerek genişletilmesi için hükümete başvurmuştur. Meşrutîyetin ilanı kısa süre de olsa gayrimüslim azınlıklar arasında sukûnet

sağlamıştı. Ancak bayram sevinci sona erince Makedonya'da kilise ve mektepler sorunu yeniden uyanmağa başladı. Eksarh bu sorunun halli için Meclis-i Mebusana havale etmek üzere hükümete başvurduğunu ancak bu başvurunun pek dikkate alınmadığını beyan etti. Eksarh ayrıca patrikhanenin, bu kanuna şiddetle itiraz ettiğini ileri sürüyordu. Patrikhanenin bu kanunun iptaline muvaffak olması bile meselenin hallededildiği anlamına gelmeyecekti. Çünkü Bulgarların daima Bulgar olarak kalacakları ve kendi patrikhaneleri olarak Eksarhane'yi tanıyacakları muhakkaktı. Rumlar ise Rum kalacak ve Fener Rum Patrikhanesi'ni tanımaya devam edeceklerdi. Bu takdirde patrikhanenin bu ahaliyi patriklik bünyesinde tutmak için sürdürdüğü çabanın da bir netice vermeyeceği aşikârdı.

Bulgarlar kiliselerinde anadillerini kullanmaktan başka bir şey istemiyorlardı. Buna mukabil patrikhanenin bu mücadelesi Ortodoksluğa faydadan ziyade bu iki halkın birbirinden nefret ederek tamamen kopmasına sebep olmaktaydı. Şayet Rum Patrikhanesi bu mücadeleden vaz geçerse bu iki millet arasında ilişkiler eskiden olduğu gibi normalleşebilecekti. Böyle bir ittifakın meydana gelebilmesi halinde Eksarhane bunun siyaseten değil de sadece dini olarak gerçekleşmesi arzusunda idi (Tanin, 25 Temmuz 1910: 3)

### **Kiliseler ve Mektepler Kanununun Uygulanması**

Patrikhanenin hükümet nezdindeki girişimleri, Rum halkını galeyana getirerek vilayetlerde nümayişlere sebebiyet vermesi, Millî Meclis oluşturma girişimleri, istifa tehditleri gibi hareketlerin hiçbiri hükümeti kararlılığından vazgeçirmedi.

Kanunun son maddesinde belirtildiği gibi kanunun uygulanması konusunda yetki Dahiliye Nezareti ile Adliye ve Mezâhip Nezaretine aitti. Daha fazla heyecan ve infiale sebebiyet vermemek için bir an önce kanunun uygulamasına geçildi. Meclisteki tartışmalarda gündeme getirildiği gibi, Dahiliye Nezareti ilk iş olarak bölgede kaç kilise ihtiyacı bulunduğunu tesbit etmeye çalıştı. Yapılan incelemeler sonunda Makedonya'da; Filorina, Kırçova, Ohri, Pirlepe, Behişte ve Kesriye'ye bağlı köylerde patrikhane için 19 kilise 21 mektep, Bulgarlar için 15 kilise 14 mektep ihtiyacı tesbit edildi (Çoruh, 2013: 111).

Hükümet bu konuda bir öncelik sırası belirleyerek kanunun tatbikine geçilmesine karar verdi. Hükümet tüm maddi sıkıntılara rağmen bu kilise ve mektep sorununu çözüme kavuşturmak için elindeki son kozlarını kullansa da patrikhaneyi memnun edememişti. Patrikhane her durumda muhalefetine devam ediyordu. Yine kanunun hazırlanışından on dört ay gibi kısa bir süre sonra Trablusgarp Savaşının başlaması kanun ile ilgili tüm çalışmaların aksamasına neden olmuştu (Atalay, 2001: 57).

Rum tarafının akli selim davranışlar sergilemesini beklemekten sıkılan hükümet düğmeye bastı ve kilise ve mektepler kanununun uygulanmasına yönelik teftişlerini sıklaştırdı. Selanik

Kaymakamı Abdullah Nuri Bey, beraberinde bulunan mühendis Nazım Bey ile Çulhalı, Zorba ve Sarica çiftliklerini gezerek kilise ve mektepler hakkında alınan kararların uygulanıp uygulanmadığını yerinde tetkik etmeye başlamışlardı. Devlet tarafından yapılan tetkik sonucu tüm ahaliye bildirilmiş olup bu üç çiftlikte, Rum ve Bulgar ahali hükümetin adaletine sığınmışlardı (Tanin, 17 Ağustos 1910: 2).

Hükümetin almış olduğu bu karar üzerine başlatılan teftiş, bir süre sonra genişletilerek Yenice kazasına da uygulanmıştır. Bu kazada bulunan fazla kiliseler Bulgarlara teslim edilmiştir. Kanunun tatbiki maksadıyla kiliselerin hangi tarafa teslim edilmesi gerektiği konusu gündeme gelince, Vodine kazasındaki köylere ait kiliselerin hangi tarafa verileceği hususu, ancak gönderilen nüfus memurlarının vereceği bilgiler sonrasında belli olacaktı (Tanin, 18 Ağustos 1910: 2).

Kiliseler kanununun uygulanmaya başlanmasına rağmen patrikhanenin meclis çalışmalarına devam etmiş olduğu görünmektedir. Meclis azaları, kanunla ilgili olarak müzakerelerin başında Adliye ve Mezahip Nazırı'na gönderilen ilk tahririn reddediliş sebebinin resmi ahlaka uygun olmadığını kabul ettikleri görülmüştür. Buna binaen tahririn hükümeti sıkıntıda bırakacak bir usul ile yazılmış olduğu yönünde kendi suçlarını kabul etmelerine rağmen, hükümetin bunu görmezlikten gelerek söz konusu meclisin toplanmasına taraftar olmasalar bile tahriri kabul etmeleri gerektiği yönünde bir görüş birliğine varıldığı görülmektedir (Tanin, 18 Ağustos 1910: 2). Onların bu tavrı kendilerini kanuna karşı mağdur sıfatına layık görmelerinden ileri gelmiş olmalı ki, haksız olmalarına rağmen, hükümetin onlara haklı muamelesi yapmalarını isteyebildikleri görülmektedir.

Patrikhanenin yaptığı bu toplantı kısa bir süre sonra basına da yansımıştı. Toplantının amacı her ne kadar hükümetin tavrını tekzip etmek maksadını taşıyor olsa da, ikinci tahririnde reddediliş meclis azaları arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuş görünmekteydi ki, böyle bir tavır beklemedikleri, hatta işin içerisine düvel-i muazzamanın dahil edilmesi halinde yumuşayacakları ümit edilmiş olmalıdır. Bu beklentinin gerçekleşmemesi sebebiyle daha sert tedbirler alınması yolunda adımlar atılmasına dair meclis azaları ikna edilmiştir. Bu maksatla artık hükümetin iktisadına değil en kısa zamanda *meclisin* ilan edilerek dünyaya duyurulmasına karar verilmişti. Bunun için de Eylül ayı bir milad olarak kararlaştırılmıştı (Tanin, 17 Ağustos 1910: 2).

Patrikhane kendi kararları içerisinde boğulurken, Osmanlı memurları kanunun uygulamasıyla ilgili ilk memnun edici sonuçları almaya başlamıştı. Daha önce bahsi geçen Selanik'e bağlı Manastır çiftliklerinde yapılan uygulamanın sonuçlarına göre bu üç karyede yaşamakta olan Rum ve Bulgar ahalisinin, kanun sayesinde uzun yıllardan beri aralarında sorun olan kilise ve mektep meselelerinin hal yoluna girdiğini belirttikleri tespit edilmiştir. Köylüler –...*senelerden beri meyanelerinde cereyan eden ihtilafın hoşnudi-i tamını temin eder bir surette itilafa tebdilini mütekefil olan kanunu takdis ettiklerine ve son derece ihtisat müntedarana ile arz-ı teşekkürat eylediklerine dair birer mazbata*



*tanzim...* ederek vilayete gönderdikleri anlaşılmaktadır. Hükümet bu mazbatayı delil göstererek, kanun aleyhinde çalışanları, ahali arasında tefrika yaratmakla suçlayarak, herkesin alınan bu olumlu sonuçları kendileri açısından değerlendirmeleri gerektiğine işaret etmiştir (Tanin, 17 Ağustos 1910: 2).

### **Uygulama Komisyonunun Kurulması**

Osmanlı Devleti, kanunun uygulanmasına yukarıdaki vilayetlerde başlamıştı (Hüseyin Cahid, Tanin, 21 Ağustos 1910: 1). Manastır valisinin idaresi altında Jandarma kumandanı Yusuf Bey, Merkez kaymakamı Fatin Bey ve Nüfus müdürü Hüseyin Beyler ile valilik memurlarından Abdurrahman Efendi'den oluşan bir komisyon vasıtasıyla kanunun bütün Balkanlara yayılmasına karar verilmişti.

Söz konusu komisyon üyeleri Manastır vilayetinin merkez kazasına bağlı köylerde bulunan kiliselerin cemaatler arasında paylaşılması hususlarını yoluna sokmak üzere yeni komisyonlar kurulmasına karar verdiler. Bu komisyonlar kiliselerin patrikhane ve eksarhaneye mensub olan ahalinin nüfusuna göre paylaşılmasına dair maddenin uygulanması için ilk adımı böylece atmış oldular (Tanin, 22 Ağustos 1910: 3). Yapılan çalışmalar sonucunda Yenice Kazası dahilinde bulunan kiliseler söz konusu madde gereği Bulgarlara teslim edilmiştir. Aynı şekilde Vodine kazasında bulunan kiliseler de ahalinin nüfus yoğunluğuna göre paylaşılacaktı (Tanin, 18 Ağustos 1910: 2).

Osmanlı Devleti de Rum anasır arasında ortaya çıkan bu ihtilafı yerinde değerlendirerek, daha önce nüfus sayımı yapılmış olan Selanik merkez kazasına tabi Karadan Gardabor, Davut Bali, Kuru Bigar, Yeni Köy, Çulhalar, Sarıca Zorba köy ve kazalarında bulunan kilise ve mekteplerden taraflara dağıtılmış olup, yeterli kilise ve mektebin olmadığı yerlerde, devlet eliyle yeni kilise ve mektepler yapılmasına karar verilmişti. Bunun için mühendisler görevlendirilerek inşası lazım gelen yapıların resim ve planları yapılmış ve yetkili makamlara teslim edilmişti. Bu yeni binaların yapılması için de iş sürüncemede bırakılmayacak şekilde tetkik edilmek suretiyle, yeni binaların on-on beş gün zarfında inşaatlarının başlatılması karara bağlanmıştı (Tanin, 20 Ağustos 1910: 3).

Osmanlı Devleti, Rum ve Bulgarlar arasındaki kiliseler sorununu çözmeye çalışırken patrikhane de boş durmayarak, Rum cemaati teşkilatlandırmak suretiyle, karara muhalefet edecek yeni tedbirler almak arayışı içerisine girmiştir. Bu çalışmanın temeli, Osmanlıların yüzyıllardan beri inşa etmeye çalıştıkları Osmanlılık ittihadını bazı politikacıların yıkmaya çalıştıkları iddiasıyla hükümeti yıpratmaya çalışmak maksadına dayanmaktaydı. Ancak patrikhanenin bu oyunu, yine vatanperver Rum politikacılar tarafından bozulmuştur. Rum politikacılardan Zahariyade Efendi, patrikhanenin bu oyununa düşülmemesine dair yapmış olduğu açıklama, pek çok Rum ve kanun aleyhtarını da gerçeği görmeye zorlamıştır (Tanin, 19 Ağustos 1910: 1).

Hükümet kanunun uygulanması ile ilgili gelen olumlu haberler ile memnun olurken, bu durum özellikle Rum cemaat arasında bölünmelere sebebiyet vermiştir. Bu durum muhalif kanat arasında şiddet taraftarını ortaya çıkarırken, bekleyelim görelim şeklinde kanuna doğrudan olmasa da dolaylı olarak sahip çıkan bir zümrenin oluşmasına sebep olmuştu.

Dönemin siyasî gazetelerinde de bu konuda tezat fikirleri ileri sürülmüştür. Rumca yayın yapan gazetelerde, kanunun Rum cemaati kadar hükümeti de ikiye böldüğü kanaatine yönelik yazılar çıkmaktaydı. Hâlbuki hükümet ilk defa hiç olmadığı kadar bir hususta ki, kiliseler kanunu konusunda aynı dili konuşur hale gelmişti. Başka da bir durumun söz konusu olması mümkün görünmemektedir. Çünkü Meclis-i Mebusan'dan geçen, ayan tarafından kabul edilen ve padişah tarafından tasdik edilmiş olan bir kanunun tatbiki konusunda hükümet nezdinde bir ihtilafın söz konusu olması dahi muhtemel görülmemekteydi.

Diğer taraftan hükümet, kanunun uygulanmasını engellemek amacıyla şiddet içerikli olarak yapılabilecek bir nümayişin, ancak yapan tarafa zarar vereceği de aşikâr iken, buna hiçbir tarafın tevessül etmeyeceğini ümit ediyordu. Adaletle hükmetmeye çalışan bir hükümetin kanunu uygulamakla aslında her iki tarafın ileride ortaya çıkacak aslında çözümü mümkün olmayan problemleri kendi eliyle çözmeye çalışmak istemesinden başka bir şey değildi.

Aksi olması durumunda, kılıçların çekilmiş olduğu bir dünyada, ahali tamamıyla mezhep değiştirmiş bir karyedeki kilise ve mekteplerin, eski usulün geçerli olması halinde, Rum cemaate tahsis edilerek çoğunluğun görmezlikten gelineceği vakî idi. Ancak yeni durumda kanunun verdiği yetkiler dahilinde, bu gibi yerlerde sadece mezhebi iktidara bakılmayarak, üçte iki çoğunluk esas alınmak suretiyle, kilise ve mekteplerin yeni sahiplerine teslim edilmesi sağlanacaktı.

Bu bir gerçek iken, hükümet açıklamalarda bulunarak, kiliselerin Rumlardan alınarak Bulgarlara verileceği yönünde tefrika çıkarılmasının gerçek dışı olduğu bildirilmiş, problem olan mahallerde kilise ve mekteplerin nüfus çoğunluğu dikkate alınarak cemaatler arasında bölüşürüleceği, kilise ve mektep olmayan yerlerde ise devletin kendi eliyle ve parasını ödeyerek bu binaları inşa ettireceği haberi yayılmıştır.

Bu usulün icrası halinde bu tarihten sonra Rumeli'de kilise ve mektep sorunu kalmayacağı gibi, bu sorun üzerinden birbirleriyle düşman olan ulusların problemleri de sona erecektir. Bundan sonra mezhep değiştirecek olanların ise kendilerine bir ibadetgâh bulmak mecburiyeti dışında, bir sorun kalmayacaktır.

Oysa ki bu kanun sebebiyle Rumeli'de yüzyıllardır hüküm süren Rum veya patrikhane iktidarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan güçler ise kanunun uygulanmasına olan düşmanlıklarını sürdürmek hususunda kararlı görünmekteydiler. Buna karşılık patrikhanenin izlediği

yolu tasvip edenler kadar tasvip etmeyen Rum vatandaşların olması da hükümetin haklı bir iş yaptığının açık bir delili olsa gerekti. Kiliseler kanunu konusunda patrikhanenin içinde bulunduğu durum, aslında kendi aceleciliğiyle alakalı idi. Hükümetin aldığı tedbirlere rağmen, doğrudan muhalif olarak ortaya çıkmaları, kanunun iyi neticeler vermesi halinde kendilerinin küçük düşmesine sebep olacağı aşikârken, bunu göremeyip muhalefete devam etmesi, kendi cemaati arasında bölünmeleri kaçınılmaz kılacaktı. Oysaki hükümet bu hususta her iki cemaate de aynı mesafede olduğunu, yapmış olduğu uygulamalar ile göstermişti.

Tanin Gazetesi, Rumca gazetelerden yaptığı nakillerle, patrikhanenin görüşlerini aktarmaya devam etmiştir. Patrikhanenin ileri sürdüğü tehditleri icra etmesi halinde; -ecnebi devletlerin müdahalesi, patrik ve meclislerin istifa etmesi, kiliselerde ibadetten vaz geçilmesi ve Rum vatandaşların nikâh gibi patrikhaneye ait işlerinin yapılmaması gibil bütün bu muhalif tedbirlerin aslında kimi cezalandırmış olacağı da ayrı bir tartışma konusu idi.

Bu problem göz önüne alınarak, devrin gazetelerinde şu soruya cevap aranmaktaydı: Düvel-i ecnebiyeye müracaatla müdahalelerini davet etmekten patrikhane ne kazanabilecekti? Sorunun cevabı da yine aynı gazeteler tarafından verilmekteydi. Bulgarların Osmanlı orduları karşısında aldıkları son mağlubiyetler sebebiyle nihayet dillerini tutup, Osmanlı Devleti ile uyuşmaya meyletmelerinin Rumlara da örnek olması istenilmekteydi. Aksi yolda yürümesi halinde patrikhanenin, Osmanlılık namına ebedi bir nefretten başka bir şey kazanamayacağı da açıkça dile getirilmekteydi.

Diğer taraftan patrikhanenin görevlerini yerine getirmeyip, ruhani heyetin greve gitmesi hususu hükümetten ziyade, patrikhaneyi ilgilendirmekteydi. Böyle bir durumun ortaya çıkması halinde bu maslahattan yararlanamayıp, işleri yüzüstü kalan cemaatin doğrudan devlete meylederek, devletle beraber hareket edeceği, bir daha patrikhaneye yönelmeyerek, cemaatlerin parçalanacağı da görünen bir gerçektir.

Dönemin gazetelerinden *La-Türki Gazetesi* de patrikhanenin bu muhalif tavrını eleştirerek, kendi aleyhinde neticelenecek olan bir konuda devlet ile ihtilafa girmenin ne kazanç sağlayacağını sorgulayarak, bulunabilecek en kestirme ve en hayırlı yol ile bu problemden sıyrılmanın patrikhaneye zarardan çok kar sağlayacağını ileri sürmüş, bir an önce bu muhalefetin sonlandırılmasını tavsiye etmiştir.

Osmanlı hükümetinin gayrimüslim tebaa arasında sürekli bir çatışmayasebep olan kilise ve mektepler meselesini sona erdirmek suretiyle almaya çalıştığı tedbire karşı patrikhanenin sürdürdüğü bu muhalefetin, sorunu bitirmeyi mi yoksa soruna sorunlar eklemek suretiyle illa benim dediğim

olmalı yolunda bir çıkmaza doğru gitmeyi mi kendine vazife edinip edinmediği sorgulanmaktaydı (Hüseyin Cahid, Tanin, 21 Ağustos 1910: 1).

Osmanlı hükümetinin kilise kanunun uygulanmasına yönelik ısrarı karşısında fazlaca direnemeyeceğini düşünen patrik, Millî Meclis meselesini gündeme getirmek suretiyle bu politikayı baltalamayı denemiş ancak hükümet kanadında hiçbir şekilde geri adım atılamayacağı ve gerekirse bu yolda patriğin dahi tutuklanabileceğine dair imaların olması karşısında yumuşama ve hükümetin suyuna gitme politikalarını takip etmiştir. Hükümetin tutumu kilise ve mektepler kanununun her ne pahasına olursa olsun uygulanacağını göstermekteydi. Bu konuda daha önce Selanik-Manastır hattında yapılan pilot uygulamaların Yenice’de de iyi netice verdiğini gören hükümet meselenin bütün Rumeli’de uygulanması yönünde kesin ve kararlı adımlar atmaya başlamıştı.

Bu maksatla kanunun Ergiri’de de uygulanması için girişimler başlatıldı. Rumca gazetelerin ve İkdam Gazetesi’nin geniş yer verdiği bu girişim, 11 Eylül 1910 tarihinde başlatıldı. Ergiri mutasarrıflığından gönderilen haberlere göre, ahalinin üçte ikisinin Hıristiyan, Arnavut olan mahallerinde kilise ve mekteplerin Arnavutlara verilmiş olduğu belirtilmekteydi. Buna mukabil, Yanya vilayetinden gönderilen bir başka izahatta ise vilayet dahilinde kilise meselesi olmakla beraber Hıristiyan Arnavutların kilise veya mektep davalarının bulunmadığı ve Ergiri Hıristiyan ahalsinin de bu meseleden bi-haber oldukları bildirilmekteydi (Tanin, 17 Ekim 1910: 3).

Bütün direnişlere rağmen Kilise ve Mektepler Kanunu uygulanmaya konuldu. Bu kanun ile yeni inşa edilecek kiliseler için Dahiliye Nezareti bütçesine 4 milyon kuruş aktarımı ve kullanımına izin verilmesi hususundaki kanun lahiyası 23 Kasım 1910 (10 Teşrinisani 1326) tarihinde mebusan meclisi gündemine taşındı (MMZC. 10 Teşrinisani 1326: 14).

23 Kasım 1910’da kanun görüşmelerine geçildiğinde Manastır Mebusu Trayan Naili Efendi söz alarak geçen sene Meclis-i Mebusan’ın kilise ve mektepler kanunu kabul etmesinin, yeni inşa edilecek kilise ve mektepler için oluşacak bütçeyi de kabul ettiği anlamına geldiğinden bahisle, asıl üzerinde duracağı konunun kilise ve mektepler kanunun çoğunluğu temsil eden kesimlerle alakalı olduğunu söyledi.

Kanuna göre; kilise ve mekteplerin tesliminde ekseriyete başvurulması gerektiği kararlaştırılmıştı. Ancak özellikle Manastır ve Selanik ve Kosova vilayetlerinde kanunun tatbikini sağlamak üzere oluşturulan komisyonlar nüfusa müracaat etmeden keyfi hareket ettikleri tespit edilmişti. Nüfus kayıtlarına bakmadan, kaza ve karyelere giderek aldıkları malumat üzerine icraatta buldukları belirtilmekteydi.

Kanuna göre hareket edilmesi halinde ise son nüfus kayıtlarına göre işlem yapılması gerekiyordu. Trayan Efendi’ye göre zaten bu sorunu çeteler ortaya çıkarmıştı. Çete baskısı ile bu bölge

de kilise değiştirmeler ortaya çıkmıştır. Hükümet bu duruma son vermek için bu kanunu yapma ihtiyacı hissetmişti.

Manastır Mebusu Yorgo Boşo ise hükümetin cemaatlerle işbirliği yaparak söz konusu parayı harcaması gerektiğini, aksi takdirde bu işi memurlar aracılığıyla yapmaya kalkışırsa 100 lira harcanması gereken bir kilisenin 1.000 lira harcama çıkarabileceğini belirtti. Bu paranın cemaatlere verilmesi halinde tasarruf edilmiş olacağını, böyle yapılması halinde de kanuna göre de hareket edilmiş olacağını belirtti (MMZC. 13 Teşrinisani 1326: 171).

Priştine Mebusu Arnavut Hasan Bey, kilise ve mektepler sorununun sadece Rum ve Bulgarlar arasında olmadığını belirterek bu nedenle Dahiliye Nezaretine kilise inşaası için aktarılacak bu 40.000 liradan Arnavutların yararlanıp yararlanamayacaklarını sordu. Dahiliye nazırı yararlanamayacaklarını beyan etti. Çünkü Arnavutlar Rum Patrikhanesi'ne bağlıydılar. Hasan Bey ise durumun böyle olmadığını bir kısım Arnavutların patrikhane ile ilişkilerini kesmek istediğini söyledi. Rumlar ve Bulgarlar kendilerine bağlı Ortodoks cemaatin menfaatlerini müdafaa ediyorlarsa bunun Arnavutlarında hakkı olduğunu söyledi. Hasan Bey'in bu sözleri diğer mebuslarca da olumlu karşılındı ve desteklendi (MMZC. 10 Teşrinisani 1326: 171-172). Hasan Bey, yeni bir gündem ortaya çıkarmıştı. Ancak hükümetin niyeti uygulamaya başladığı işi bitirmektir. Bundan dolayı bu kanuna Arnavutları dahil etme niyetinde değildi.

Kilise inşaası için Dahiliye Nezareti bütçesine ilave edilecek 40.000 lira Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilerek yürürlüğe konuldu. Bu konuda Yorgo Boşo'nun bu paranın cemaatlere verilerek harcanması konusundaki takriri okundu fakat yapılan oylamada kabul edilmedi (MMZC. 15 Teşrinisani 1326: 186). Rumî 1326 senesi için Dahiliye Nezareti bütçesine eklenen 40.000 liranın hepsi harcanmayarak kalan kısmın Rumî 1327 yılına aktarılması talebi kabul edilerek kanun yürürlüğe konuldu (MMZC. 5 Mart 1327: 113).

### **Rum Patrikliğinin Kanunu Engellemeye Yönelik Girişimleri**

Kilise ve Mektepler Kanunu Meclis-i Mebusan'a gelmeden önce patrikhane cismani ve ruhani meclislerini toplayarak kanunun görüşülmesine karar verdi. Bu toplantıda Rum Patriği, daha önce padişah ile yapmış olduğu görüşmeyi de gündeme taşımış bu konu hakkında metropolitlere de bilgi vermiştir (Kerimoğlu, 2007/a:14). Patrik bu görüşmenin, daha önce sadrazam ile yapılan görüşmeden pek de farklı olmadığını beyan etmiştir (Tanin, 15 Temmuz 1910: 2).

Patrikhane daha etkin bir politika yürütebilmek amacıyla Rum ahalinin fikrini almak ve izleyeceği yol haritasını belirlemek için her kasabadan ikişer azanın katılımıyla bir *Millî Meclis* toplamaya karar vermişti. Ancak bu kararın açıklanması patrikhane heyetinin padişah ile yapılacak olan görüşmeden sonraya bırakılmıştı (Tanin, 15 Temmuz 1910: 3). Rumlar, Padişahla yapılan

toplantıdan kanunun uygulanmasını erteleyebileceğine yönelik bir kararın çıkabileceğini düşünüyorlardı. Ancak bu görüşmeden kendileri açısından olumlu sonuç alamayınca yeni bir toplantı tertip edilmiş, patrikhanenin kanun ile ilgili gereken tedbirleri almak ve takip edilecek olan siyasi yolu belirlemek için ilanı ertelenmiş olan mazbata tekrar ele alınmış ve aynen ilanına karar verilmiştir. İzleyecekleri yol haritasını dört ana maddede toplamışlardı. Bu maddelerde şu kararlar geçmekteydi:

Madde-1: Patrikhanenin hukukunu müdafaa ve muhafaza için devletlerarası anlaşmalar ile devletler hukukunun patrikhaneye müsaade ettiği yollara başvurmak.

Madde-2: Yalnız hükümete bildirilerek derhal bir Meclis-i Umum-i Millîye'nin toplanması

Madde-3: Metropolitlere ve bunlar vasıtasıyla heyet-i ihtiyariyeye, kiliseler meselesinin gelişim süreci ve bu ana kadar patrikhaneye yapılan teşebbüsati içeren bir beyannâmenin gönderilmesi.

Madde-4: Hükümetin, Meclis-i Umum-i Millî'nin toplanmasına müsaade etmediği takdirde patrik ve meclis-i cismaniye ve ruhaniyenin istifa etmesi ve kiliselerin kapatılması.

Meclis-i azaları, bu mazbatanın maddeleri üzerinde yeni bir müzakerenin yapılması hususunda yeni bir toplantı yapılmasına karar vererek dağılmışlardı (Tanin, 15 Temmuz 1910: 2).

Kiliseler kanununun Rumlar arasında nasıl bir cereyana sebep olduğu alınan bu kararlardan anlaşılmaktadır. Bir taraftan patrikhane sadrazam ve padişah ile görüşüyor, diğer taraftan Rum mebuslar da hükümet nezdinde girişimler de bulunuyorlardı. Aralarında Honeus, Dinga, Boşo ve Vamvakas efendilerin bulunduğu bir heyet Dahiliye Nazırı Talat Bey'i ziyaret ederek Kiliseler kanunu ile ilgili bazı sorular sorarak, cemaatleri arasında dolaşmakta olan dedikodulara cevap aradılar.

Bu sorulardan en önemlisi Bulgar haber ajanslarında, Bulgar mebusların verdiği bilgilere göre Talat Paşa'nın kiliseler kanununun hemen uygulanacağı yolundaki haberlerin doğru olup olmadığı idi.

İkinci bir soru ise, yeni kiliselerin inşasından sonra ihtilafli kiliselerin açılıp açılmayacağı konusunda sadrazamın patriğe söz verip vermediği idi ki, şayet söz vermiş ise bu sözün doğru olup olmadığı idi (Tanin, 15 Temmuz 1910: 2).

Rumlar, kanunun Rumlar arasında ortaya çıkardığı tefrika ile uğraşırken, Bulgarlar ise kendi eksarhanelerinin icraatlarını olgunlaştırma yolunda yeni adımlar atmaktaydılar. Eksarhane, ahaliden okuma yazma bilen veya tahsil görmüş kişileri devralınan veya yeni yapılan mekteplere tayin etmek üzere harekete geçmiş, hatta bu konuda Eksarhaneye ahaliden pek çok başvurunun olduğu tespit edilmiştir.

Bunun üzerine Osmanlı makamları harekete geçmiş ve ahali arasına sızmış olan ecnebilerin öğretmenlik yapmasını engellemek amacıyla tedbirler aldığı görülmüştür. Devlet sınırları içerisinde bulunan mekteplerin şu veya bu cemaate ait olup olmamasına çok da önem vermeden, tayin edilecek her öğretmenin doğrudan Osmanlı vatandaşı olmasına büyük önem verdiğini bir kez daha beyan etmek durumunda kalmıştır (Tanin, 15 Temmuz 1910: 2).

Osmanlı Devleti'nin bu tutumu karşısında aslında memnun olması gereken Rum Patrikhanesinin, kanundan duyduğu endişe ve bu endişenin aslında bir korkunun da habercisi olduğu yönünde bazı Rumca gazetelerde çıkan açıklamalar ile ayyuka çıkmış idi. Oysaki benzeri haberler Türk basınında da çıkmaktaydı. Ancak özellikle Tanin başyazarı Babanzâde İsmail, 17 Temmuz tarihli Tanindeki yazısında; patrikhanenin ve dolayısıyla Rum ahali arasında ortaya çıkan bu paniğin aslında ılımlı şekilde ele alma zamanı geldiğini belirterek, yüzyıllar boyunca sürdürülen bir propagandanın Rumlar tarafından pek de iyi değerlendirilemediğini, zaman zaman devletle çatışmak suretiyle kendi politikalarını zaafa uğrattıklarını, bu sebeple şimdi çıkarılan bu kanunun sağladığı fırsatın iyi değerlendirilerek devletle daha iyi ilişkiler kurma zamanının geldiğini, bunun yapılması halinde, kanunun daha iyi sonuçlar verebileceğini, zamanında yapılacak müdahaleler ile bu durumun ortaya çıkarabileceği tehlikelerin önlenebileceğini ifade etmiştir (İsmail Hakkı, Tanin, 17 Temmuz 1910: 1).

Babanzade İsmail'in de yanlış olarak belirttiği ve Rumların bir kısmının uyarısına aldırış etmeyen Rum Patrikliği, Berlin Antlaşması'na imza atan devletlere müracaat ederek Osmanlı Devleti'ni bu devletler nezdinde protesto etmeyi amaçlıyordu. Böylece söz konusu devletler Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale edecekti. Ancak Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu nazik durum kadar Avrupa'da da benzeri bir yapı vardı ki, bu durum Rumların beklentilerinin aksine, söz konusu devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale konusunda pek de istekli olmayacaklarını gösterecektir. Şayet böyle bir desteğin olması halinde ise Osmanlı Devleti'nin bu kanunu çıkarmasından dolayı memnuniyet arzedemeyen diğer unsurların ise söz konusu Avrupalı devletlerle olan ilişkileri de bozulacak olduğundan, bu beklentinin sonucundan hiçbir şey çıkmayacağı da açıkça ortadaydı.

Patrikhane meclisi azalarının ortaya attığı bu müracaatın patrik tarafından gereksiz bulunduğunu, ancak azaların baskısıyla bu yola meylettiğine dair görüşler de mevcuttur. Rum azalara göre bu müracaat aslında sadece bir protestodan ibarettir.

Rumların içinde Babanzade İsmail gibi düşünen, patrikhanenin ecnebilere değil, Osmanlı Devleti'ne yönelmesinin daha mantıklı olduğunu söyleyen, bu hususta patriği iknaya çalışan bir kesimin olduğunu da söylemek gerekmektedir. Bu itibarla ecnebilere yapılacak müracaatın Rum ahaliyi de ikiye böleceğini iddia edenler hayli çoğunlukta idi (İsmail Hakkı, Tanin, 17 Temmuz 1910: 1).

Kanunun etkileri patrikhane içerisinde o derece tefrikaya sebep oldu ki, kanunla belirlenen çerçevelerin zorlanmaya başlandığı, Osmanlı Devleti'nin koyduğu sınırların dışında çareler arandığı görülmüştür. Bu aslında bir panik havasından başka bir şey de değildi. Çünkü hızla yayılan Rum karşıtı söylemlerden korkan Rum cemaat, telaş ve endişe ile hareket ederek, kendi korkularının esiri olmaya başlamış, patrikhanede her gün yeni bir meclis toplanarak, alakasız konular gündeme taşınır olmuştur. Bu sebeple azalar arasında bir millîlik olgusu da dolaşır olmuş, var olan cismani ve ruhani meclisler yanında bir de Millî Meclis kurulması yönünde atılmaya başlanmış adımlar hızlandırılmaya çalışılmıştır.

Nitekim kanun ve nizamlara aykırı olan bu hususun açıkça bir ihtilal havası yaratacağı düşünülerek hem akliselim Rumların, hem de bizzat devletin gazabının Rumlar üzerine yöneleceği anlaşılınca, patrikhanenin bu taleplerden vazgeçmesi, hatta bu gibi talepleri kanuna yönelik bir tehdit aracı haline getirmeden uzaklaşması gerektiği meclis azaları arasında defalarca dile getirilmiştir. Gerçekte de Rum Patrikliği'nin imtiyazları göz önüne alındığında ne böyle bir meclis gündeme gelmiş ne de İstanbul'un fethi sonrasında kendilerine böyle bir yetki verilmiştir. Hal böyle iken Meşrutîyetin ilanı vesile edilerek de böyle bir meclis kurulması her iki tarafça da mümkün görülmeyecek bir durum olmuştur.

Buna rağmen şayet akli selimlerin dışında bir durum vücuda gelir ve bu Millî Meclisin kurulması yönünde adım atılırsa izlenecek yolun ne olduğu da, toplantıda konuşulandıktan ortaya çıkacaktı. Maksada erişmek için, oluşumu ilan edilecek meclise dair bir beyannâmenin hazırlanarak muhtarlar gönderilmesi ve bu yolla tüm imparatorlukta bir ihtilal havası estirilmesi planlanmış görünmektedir.

Ancak böyle bir durumda bu beyannâmeyi hazırlayan patrikhane kadar, beyannâmeyi gönderen azalar ile köylerde bunun taşeronluğunu yapacak olan muhtarlar da suçlu sayılacak ve haklarında devlet takibat başlatılarak, patrikhanenin kapatılması, azaların tutuklanması ve muhtarların cezalandırılması gündeme gelecek idi ki, bu hiç kimsenin arzu etmediği yeni hadiselere yol açacaktı.

Oysaki, her patrikhanenin kendi cemaatini yönetmek üzere konsilleri bulunmaktadır. Bu konsiller cemaat işleri için kurulmuştur. Devlet de kendi vatandaşlarının rahatı için vardır ve onların ibadethanelerini kapatmayı değil, yaşatmayı öncelikli vazife edinmiş olacağından ne devlet ne de cemaatler kendilerine tanınmış olan kanunların dışında hareket etmek gibi bir yetki ve imtiyaza sahip değillerdir. Bu sebeple kanuna kızmak, kanun dışı hareketlerin mazereti olarak kabul edilemeyeceği, patrikhane ruhanilerinin her cemaatin ibadet serbestisine sahip olması hususunda duyarlı olmaları halinde cemaat arasında hiçbir tefrikanın çıkması da mümkün olmayacaktı (İsmail Hakkı, Tanin, 17 Temmuz 1910: 1).



Bütün bu mütalaalar arasında patrikhane görünüşte kiliseler kanununun tartışılması için toplanırken, kapalı kapılar arkasında yeni meclisin kurulup kurulmaması hususunda bir toplantı yapmak üzere hazırlıklarına başlamıştır.

Müzakereler başlayınca ilk söz alanlardan biri İzmit Metropolidi olmuştur. İzmit metropoliti, patrikhanenin kiliseler meselesinde tavır ve hareketini tanzim ve tayine memur heyetin kaleme aldığı mazbatanın gereğini izah etti. Onun arkasından söz alan patrik, Eksarhın İstanbul'da gayr-i meşru girişimleriyle, Kiliseler Kanunu'nun kabul ve tasdikinden bahsederek, Eksarhlığın bir müddetten beri Rumlara ve Rumluğa ait her şeye saldırarak, kendisini istifaya davet etme cüretinde bulunduğunu beyan etmiştir. Patriğin bu çıkışı, İzmit Metropolidi'ni bir kez daha kürsüye çıkmaya zorlamış ve patriğe yapılan bu saldırının devamı halinde sadece patriğin değil, bütün meclis heyetinin de istifası gerekebileceğini, fakat şimdilik beklemeyi ve son bir tedbir olarak bu haklarının saklı tutulduğunu bildirdiği görülmüştür. Meclisin fesh edilerek tümünden istifası haklarını saklı tutan meclis azası daha önce karara bağlanan ve ilan edilen mazbatadaki maddeleri bir kez daha onaylayarak kabul etmiştir. Buna göre:

Madde-1: Hükümete zorla kabul ettirmekle beraber derhal bir Meclis-i Umumi'nin inikad ve teşkili.

Madde-2: Metropolitlere ve bunlar vasıtasıyla cemaat heyetlerine birer beyannâmenin gönderilmesi. Bu beyannâme ile patrikhane hukuk ve imtiyazattan sonra Rum millet ve patrikhanenin münasebette husula gelen hal ve mevki izah ve Meclis-i Umumi'nin de inikad ve ictima'ı icbar edilecektir.

Madde-3: Rum millet ve hukukunun çiğnenmesinden dolayı Avrupa Devletleri'ne protesto muhtırası gönderilmesi. Patrikhanenin Avrupa Devletleri'ne karşı vuku bulacak bu teşebbüsüne -devletlerarası antlaşmaların müsaade ettiği müzakere esnasında konuşulmuştur. Zaten daha önce Rumeli-i Şarki ve Bulgaristan'da Rumlara ait kiliselerin Rumlardan alınması konusunda patrikhane, Avrupa Devletleri nezdinde teşebbüsatta bulunmuş idi.

Madde-4: Heyet-i Mahsusa tutanağında ve meclisin heyet-i umumiyesince de kabul ve tasdik edilen son tedbirde, hükümetin *Meclis-i Umumi-i Milli'nin* inikad ve ictimainâna müsaade etmediği takdirde patrik ile maiyetindeki iki meclisin müteahhiden istifa etmesi.

Bu maddelerin kabulü ile mesele yeniden başa dönmüş oldu. Her seferinde patrikhane istifa kozunu kullanmakta ancak bu tehdit hükümetçe pek kayda değer görülmemekteydi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin patrikhaneye imtiyazlardan kaynaklanan bütün hakları zaten hatırlatılmış ve böyle bir meclisin kurulması halinde istifalarına gerek kalmadan, patrikhanenin kapatılarak, buna vesile olmuş olan herkesin tutuklanacağı açıkça yukarıda beyan edilmişti. Bununla beraber bazı metropolitlerin bu

hususu gündeme getirmeye ve yeni bir meclis kurmak için harekete geçmek yolunda inat ettikleri görülmektedir (Tanin, 17 Temmuz 1910: 2).

Patrikhanenin yukarıda belirtilen mutat toplantısında, patrik ve iki aza, Meclis-i Umumi'den başka yeni bir *-patrikler meclisinin* oluşturulmasını ve hemen toplanmasını teklif ettikleri görülmüştür. Bunun üzerine toplantıya katılan diğer patrikler böyle bir meclisin toplanmasının dini bir mesele olduğunu, bu sebeple böyle bir meselenin Sen Sinod meclisinde görüşülmesini bildirerek, konunun buraya havale edilmesini istemişlerdi. Bu karar üzerine patrikhane azalarından en azından yeni meclisin oluşturulmasına yönelik bir ödün koparmış oluyordu.

Bu ödünün hemen akabinde cismani ve ruhani meclis azalarından iki heyet oluşturularak, bu heyetlerden birine kurulması tasarlanan *Meclis-i Millî*'nin teferruatını, programını ve metropolitlere, heyet-i ihtiyariyeye gönderilecek beyannâmelerin yazılması görevi verilirken, diğerine Avrupa devletlerine gönderilecek protesto mektuplarının hazırlanması görevi verildi.

Söz konusu *Patrikler Meclisi*, Ortodoks Rum camiasına ait dört patrik ile Kıbrıs başpiskoposu ve Fener Rum Patrikhanesine tabi metropolitlerle beraber toplam doksan azadan mürekkep olacak ve İstanbul Rum patriğinin başkanlığında toplanacaktı.

Bu meclis özellikle, kiliseler meselesinden dolayı ortaya çıkan meseleler ile beraber Eksarhanenin tesisinden sonra husule gelen hal ve mevki ve eksarhın İstanbul'da gayr-i meşru olan ikametini tedkik ve müzakere edecekti. Meclis, Meclis-i Umumi'nin toplanmasından önce teşekkül ettirilecek olup, her durumda patrikhanenin hal ve mevkiini tayin edecekti. Bu meclis patrikhanenin tarihinde büyük bir mesele haline gelmiş olan söz konusu kanun ve kiliseler meselesini de tedkik etmekle görevli olacaktı (Tanin, 17 Temmuz 1910: 2).

*Meclis-i Umumi-i Millî* adı altında teşkilatını tamamlayacak olan meclis ise, patrikhanenin meclis-i cismaniye ve ruhaniye azasıyla beraber Rum Patrikhanesi'nin idare-i ruhaniyesine tabi seksen altı kazanın göndereceği birer vekilden oluşacaktı.

Yeni meclisin teşkilatı diğer meclislerden oldukça farklı bir tarzda teşekkül ettirilmek istenmiştir. Öyleki, metropolitler bu mecliste ruhani olarak değil, cemaat olarak kiliselerine bağlı olan kazaları milletvekili olarak temsil edeceklerdi. Bu meclise ayrıca esnaf ve ilim adamlarının da vekil ve murahhas gönderme hakları olacaktı. Bu azalar da dahil olduğunda söz konusu yeni meclis 120 veya 130 azadan müteşekkil olacaktı. Daha önce söz konusu meclisin kurulması aşamalarını gerçekleştirecek ve bunu ecnebi devletlere duyuracak olan heyetler patrikhane bir araya gelerek, yeni meclisin gündemini oluşturmaya karar vermişlerdi (Tanin, 17 Temmuz 1910: 2).

Patrikhane meclisleri tarafından tayin edilerek toplanacak ve Meclis-i Umumi-i Millî'nin programını ve Düvel-i Muazzama'ya takdim edilecek muhtırayı hazırlayacak olan ve yine

metropolitler vasıtasıyla heyet-i ihtiyariyeye gönderilecek beyannâmeyi tanzim vazifesiyle mükellef olan iki heyet, 18 Temmuzda patrikhanede toplanmıştır.

Düvel-i Muazzama'ya Kiliseler Kanunu'nu protesto maksadıyla verilecek muhtırayı hazırlayacak olan komisyon Alasonya metropoliti başkanlığında görevine başlamıştır. Diğer Meclis-i Umumi'nin programını tanzim edecek komisyon öğleden sonra toplanarak müzakerelerde bulunmuştur. Bu iki heyetin bir hafta zarfında vazifelerini ifa etmeleri muhtemeldir (Tanin, 20 Temmuz 1910: 3).

Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin bu kararlı tutumu, Osmanlı parlamentosunu da ikiye bölmüştü. Bir grup, kiliseler kanununun iptalini ve cemaatler arasında ortaya çıkan infialin durdurulmasını isterken, diğer grup ise ilan edilen kanunun hükümetin itibarını korumak adına mutlaka icrası taraftarıydı. Tam tersine hükümet ise bu iki görüş arasında mütereddit bir durumda kalmıştı (Tanin, 28 Temmuz 1910: 2). Hükümetin bu çekimserliğinin sebepleri hakkında dönemin basınında da hiciv dolu haberler çıkmaktaydı. Tanin Gazetesi'ne göre: -kisini de keşfedemedik. Attık, fakat tutturamadık. Çünkü Kilise Kanununun şimdilik şu maddelerinin tatbiki için lazım gelen emir ya verilmiş yahut verilmek üzere bulunmuştur. Ahalisi umumiyetle Bulgar olan yerlerdeki kiliseler Bulgarlara verileceği gibi iki kilisesi olan yerlerde de kilisenin biri Bulgarlara diğeri Rumlara teslim olunacaktır. (Tanin, 28 Temmuz 1910: 2).

Hükümetin kanunun uygulamasına yönelik çalışmaları sürerken, patrikhane de boş durmamış, metropolitlere ve Rum ihtiyar heyetlerine yazılar yazarak, Millî Meclisin kurulmasıyla ilgili olarak hükümete yeni bir tahririn yazıldığı ve bunun da on gün içinde Rum matbuatında tebliğ edileceği bildirilmişti (Tanin, 8 Ağustos 1910: 2).

Patrikhane tarafından kurulma aşamasında olan Meclis-i Umumi-i Millî'nin hem kuruluşunu haber vermek hem de muhatap olarak kabulünü sağlayabilmek amacıyla hazırlanan bir tahririn Osmanlı hükümetine gönderilmesine karar verilmişti. Bu karar patrikhane kapıkahyası tarafından Adliye nazırına teslim edilmiştir. Adliye Nazırı Necmeddin Bey, tahriri inceledikten sonra kapıkahyasına teslim etmiş ve hükümetin bu gibi tahrirleri hiçbir şekilde kabul etmek gibi bir lükse sahip olmadığını bildirmiştir.

Nazır, ayrıca hükümetin ne böyle bir meclisin kuruluşuna taraftar olduğunu, ne de söz konusu meclisin almış olduğu hukuk dışı kararları muhatap kabul alarak, bir başka hukuksuzluğa kapı aralama hatasını işlemeyeceğini beyan etti. Böylece bir manada kapıkahyasını bir manada defetmiş oldu. Durumdan haberdar olan Rum Patriği, hemen eski meclisleri olan ruhani ve cismani meclislerini olağanüstü toplamış ve nazırın görüşleri masaya yatırılmıştır. Bu durum patrikhanede yeni bir infiale sebep olmuştur. Patrik ve azası hararetle konuşmalar ve istişarelerde bulunduktan

sonra geri adım atmama kararı almış idi. Foni Gazetesi'nin haberine göre patrik ve azalarının bu durumu vesile yaparak fütursuzca istifaya meyletmelerinin davaya faydadan çok zarar getireceğini ifade etmeleri de manidardır.

Bununla beraber patrik ve söz konusu meclis azaları kurdukları Meclis-i Millî'yi bir şekilde devlete kabul ettirme kararlılığı gösterirken, Adliye ve Mezahip Nazırı'nın kararı adeta bir soğuk duş tesiri yapmıştı. Bu sebeple sonuna kadar direnme kararı alınan patrikhane meclisinde, hükümetin kabul etmemesi halinde her iki meclisin patrik ile hareket ederek istifasını vereceği kati olarak bildirilmişti. Bunun üzerine ikinci plan da yürürlüğe konularak, Avrupa devletlerine verilecek olan muhtıra da hazırlanarak, bir şantaj aleti olarak öncelikle hükümet tarafına sunulması kararlaştırılmıştı (Tanin, 09 Ağustos 1910: 2).

Patrikhanenin bu adımı her halükarda kendi cemaati arasında taraftar bulmuş olsa da, sınırların ötesinde Atina Kilisesi tarafından pek münasip görülmemiş idi. Devrin bir başka gazetesi olan *Osmanlı Gazetesi*'nin verdiği habere göre, Atina Kilisesi Fener Patrikhanesi'nin ecnebi devletlere muhtıra vermesini akla yatkın bulmamakta ve bir hata olacağı yönünde değerlendirmekteydi (Tanin, 08 Ağustos 1910: 2).

Buna rağmen patrikhane kararında ısrar etti. Ayrıca söz konusu meclisin üyeleri içinde kazalara emirler göndererek, seçimlere hazırlanmaya başladı. Kesriye metropoliti ilk meclis üyesi olarak seçildiğini patrikhaneye bir telgraf ile bildirdi. Ardından Ayvalık kazasından İspatari adlı kişinin de ikinci bir üye olarak seçildiğini bildirmesi üzerine Dahiliye Nezareti harekete geçerek söz konusu seçimlerin durdurulmasını, aksi halde kiliseler kanununa muhalefetten seçim yapılan bölgeler azalarının Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevk edilerek cezalandırılacaklarını bildirdiği görülmüştür (Tanin, 17 Ağustos 1910: 2).

Bu haber üzerine yeniden toplanan patrikhane meclisi, hükümet kanadının ikinci takriri de reddetmiş olması sebebiyle ümitsizliğe düşmüş ve bundan sonraki adımları kararlaştırmak üzere yeni kararlar almak için harekete geçmişti. Toplantı sırasında azalar art arda söz alarak Nazırın bu cevabının patrikhanenin menfaatleri ile vatanın menfaatleri arasında ihtilaf görenlerin yorumu olarak değerlendirmişlerdi. (Tanin, 17 Ağustos 1910: 2).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başkanı olan Halil Bey, dönemin basınına verdiği beyanatta, Rum Patrikhanesi'nin izlemiş olduğu politikanın vatanseverliğe aykırı olduğunu belirtti. Ayrıca, patrikhanenin büyük devletlere başvurmakla Rum vatandaşları Osmanlı milletinden ayırdığını belirten Halil Bey, Osmanlılık fikri altında tüm unsurların ittihadı sağlamaya çalıştıklarını ve Rum Patriği'nin bunu asla hatırandan çıkarmaması gerektiğini dile getirdi. İttihatçıların önde gelenlerinden Doktor Nazım Bey ise Jön Türk gazetesinin muhabiri ile yaptığı mülakatta, kiliseler kanununu adil

bulduğunu belirterek Rumların bundan şikâyet edecek yerde, memnun olmaları gerektiğini ifade etti (Kerimoğlu, 2007b: 15).

Patrikhane meclislerinin 24 Ağustos 1910 tarihinde yaptığı olağan toplantısında patrik, meclis azalarına bir konuşma yaparak, güvenilir kaynaklardan aldığı bir malumata göre hükümetin, Meclis-i Umumi-i Millî'nin toplanmasına müsaade etmeyeceğini ve zaten böyle bir meclis toplanmış olsa bile, resmen müsaade ve ruhsat verilmedikçe alacağı kararların geçersiz olacağı yönünde bir tavır koyacağını beyan etmiştir. Konuşmanın devamında patrik, hükümet ile patrikhane arasında bir uzlaşma sağlanması mümkün gibi görünmese de bazı noktalarda anlaşma sağlanabileceğini daha önce yaşanmış olan örnekler ile ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre 1859 ve 1879 da olduğu gibi bazı genel meseleleri müzakere etmek üzere belirli ve sınırlı bir programı içeren bir Meclis-i Millînin toplanmasına hükümetin resmi izin vermesini talep edebileceklerini belirterek, şayet böyle bir programın takdim edilmesi halinde bu iznin alınabileceğini belirtmiştir. Patrik ayrıca patrikhanenin elde etmek istediği maksat ve hedeften dönülmemesi şartıyla hükümete karşı daha mülayim bir hareket tarzı takip edilmesini tavsiye etmiştir.

Patrik Meclis-i Millî'yi hükümete kabul ettirmek için her yolu denemek istiyordu. Ancak meclis azaları, bu açıklamadan sonra art arda söz alarak patriğin umumi meseleleri müzakere etmek üzere bir Meclis-i Millînin toplanmasına yönelik teklifini red etmiş idi. Ancak toplantıda geçmiş dönemde alınmış olan kararlarda ısrar etme hususunda ve kararlardan vazgeçmeme yönünde oybirliği ile karar verildiği görüldü.

Bunun üzerine hükümet kanadı da harekete geçmiş ve patrikhane meclisinin geçmişe yönelik inadından vaz geçmeyeceğine dair yapmış olduğu beyana misilleme yaparak, meclisin toplanmasına ve kuruluş yönünde karar almasına müsaade etmeyeceğini açıkça bildirmeyi tercih etmiştir. Bu karar bir tezkere hazırlanarak patrikhaneye bildirilmiş görünmektedir (Tanin, 25 Ağustos 1910: 2).

### **Rum Patriğinin Meclis-i Millî'nin Teşekkülü ile İlgili Beyanâtı**

Kiliseler meselesinden dolayı patrikhane tarafından toplanmasına karar verilen Meclis-i Millî'nin toplanmasına hükümet tarafından izin verilmeyeceğinin anlaşılması üzerine, Dahiliye Nezareti'nin bu beyanı hakkında fikirlerini almak için Patris Gazetesi muhabirleri tarafından patrik ile bir roportaj yapılması istenmişti. Bu roportajda patrik, hükümetin ilan etmiş olduğu kanundan dolayı üzgün olduğunu, bu sebeple patrikhane ile hükümet arasında böyle bir infialin ortaya çıkabileceğinin önceden tahmin edilebilecek bir durum olmadığını belirtmiştir. Muhabir bundan sonra neler olabileceğine yönelik sorusuna ise, patrikhanenin hareketini bundan sonra meclis-i cismani ve ruhaninin tayin edeceğini belirtmişti. Muhabirin söz konusu meclislerin ne zaman toplanacağına yönelik bir başka sorusuna ise, karma bir meclis olan Meclis-i Muhtelit'in hafta başı

toplanacağını, ancak meclis-i cismani ve ruhaninin ise önümüzdeki günlerde toplanacağını beyan ettiği görülmüştür. Muhabir, Sen Sinod'un yapacağı ilk toplantıda hükümetin beyanatına yer verilip verilmeyeceğini sorması üzerine, patrik bu hususta bir mütalaanın yapılmasının muhtemel olduğu yönünde bir izahının olduğu görülmüştür (Tanin, 02 Eylül 1910: 2).

Patrikhane'ye ait meclis-i cismani ve ruhani toplanarak, Meclis-i Millîde yer alacak olan on iki metropolidin seçiminin yapılmasına karar verilmiştir. Seçim sırasında yapılan tasnif sonucunda Kuşadası, Erdek, İzmit, İzmir, Drama, Dimatoka, Yanya, Bursa, Tekfur Dağı, Sakız ve Siroz metropolitleri aza olarak seçilmişti.

Toplantının akabinde programın hazırlanması için daha önce yapılan toplantılarda kurulmuş olan heyetin sunduğu rapor okunmuş ve programın umuma ilanı konusunda ne yapılacağı tartışılmıştı. Bu tartışmalar esnasında hükümetin politikası aleyhinde her aza bir konuşma yapmış olup, genellikle patrikhanenin hukuku müdafaa edilerek, azalardan biri hükümetin almış olduğu kararları, *-Midyalıların hükümdarlarından öç almak için kendi evlatlarını katl ve telef etmesine*” benzetmişti (Tanin, 08 Eylül 1910: 2).

Patrik başkanlığında yeni bir toplantı yapan patrikhane meclisleri, daha önce belirlenen tarihte yani aynı yılın Eylül ayı başlarında toplanmasına karar verilen Meclis-i Millî'nin programı üzerinde uzun uzadıya müzakereler yapılmıştı. Program, bu meclisler tarafından incelendi ve yapılan tetkiklerle son halini aldı.

Meclis-i Millî'de tetkik ve müzakere olunacak olan meselelerin birincisi de bir müddetten beri patrikhaneyi işgal eden eğitim öğretim meselesiydi. Bu iki meclis Meclis-i Millînin ilk toplantısında, patriğin yapacağı konuşmayı hazırlamak üzere bir heyet oluşturulmasına karar verdi.

Bu konuşma, Meclis-i Millînin toplanmasını gerektiren hadiselerin yanında meclisin meşgul olacağı kanunları da yapmayı içerecekti.

Bu konuşmanın akabinde Meclis-i Millînin zabıt kâtipleri ve üyelerini seçecek yeni heyetlerin seçilmesine karar verilmişti. Meclislerin amacı gazetelerde patrikhanenin yapmış olduğu işlerle ilgili tenkitlere bir son verecek kararlar almak ve Rum cemaat yanında diğer toplulukların şaşkınlığını da ortadan kaldırmaktı. Bu maksatla alınan kararların umuma açıklanmasına karar verildi. Buna göre: Her iki meclisin de patriğin başkanlığında toplanmasına, geleneklere göre karar alma mekanizmasının devamına, Kânûn-ı Esâsî'de geçen ilgili maddeye uygun olarak toplantıların yapılmasına ve Meclis-i Millînin bu kanuna uygun olarak toplantıya çağırılmasına, daha önce kurulmuş olan heyetin hazırlamış olduğu program dahilinde çalışmasına, hükümet ile aralarında var olan ihtilafın çözümü yönünde müzakerelerin devamına, hükümet ile bundan sonra sorun yaratmayacak bir politika

izlenmesine, meclisin işleyişinin kanun ve nizamlar dairesinde yapılmasına karar verilmişti. İlan edilen bu kararların ardından, bir ecnebinin sorusu üzerine patrik Yovakim şu tebligatta bulunmuştur:

*-Hükümet, bizim hukukumuzu bizim anladığımız şekilde telakki etmemektedir. Biz hiçbir şekilde daha önce kullandığımız usullerden vazgeçmiş değiliz. Tam tersine bütün yanlış anlaşılmalara rağmen hükümetten ümit kesmiş de değiliz. Bir çare bulunabileceği hususunda hala ümidleri muhafaza ediyoruz.!*

Patrikhanenin bu beyanatı karşısında dış basından da benzeri ifadelerin sarfediliyor olması, konunun tamamen patrikhane lehine bir algılama ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Özellikle Atina merkezli gazetelerde çıkan haberlerde, Osmanlı hükümeti ile patrikhane arasındaki bu ihtilaf, bazı gazetelerin karşı hücumlarına mesned olurken, bazı gazetelerde ise Meclis-i Umumi-i Millîye izin verilmemesinin meşrutîyete muhalif bir tavır olacağı şeklinde değerlendirilmekteydi (Tanin, 9 Eylül 1910: 2).

Her ne kadar dış basında ve içeride hükümeti eleştiren ifadelere yer verilse de, özellikle Rum mebuslar tarafından patrikhanenin politikaları yerden yere vurulmaktaydı. Belli ki Rum vatandaşlar ile patrikhane ve patrikhanenin politikaları üzerinde bir fikir birliği yoktu.

Bu husus İstanbul'da yapılacak Meclis-i Millî seçimleri sebebiyle patriğin yaptığı konuşmadan da anlaşılmaktadır. Patrik konuşmasında Kozmide Efendi ve onun gibileri överek, Abdülhamid devrini anlayamadıklarını veya yanlış anladıklarını, Abdülhamid'in bütün milletlere daha adil davrandığını ifade etmekteydi. Patrik bu seferde Millî Meclis'e hükümet tarafından izin verilmesi için ne yapacağını şaşırmişti. Devri zamanında en büyük hasmı gördüğü Abdülhamid'i övmekten bile imtina etmemişti.

Abdülhamid'e muhalif olan Osmanlı ricali, konuşmanın yapıldığı tarihte patriğin bu serzenişini görmezlikten gelmiş ve üzerinde durmamıştı. Bunun da sebebi Rum cemaatinin hoşuna gidecek şekilde konuşan ve daima her şeyde Rum vatandaşların fikir ve ruhlarına tercüman olma iddiasında bulunan patriğin ağzından Abdülhamid için bir methiye duymanın yüklediği ağır sorumluluktan. Bundan dolayı Rum vatandaşların adına söylenen bu sözler üzerinde durmak veya bunlara cevap vermekle bu nutku ehemmiyetli hale getirmek istememişlerdi. Oysaki bu düşüncenin yanlış olduğu kısa bir zaman sonra ortaya çıktı. Çünkü patriğin bu sözleri sadece Türk matbuatında değil, tarafsız düşünen gazeteler ve doğru düşünen Rumlar arasında da büyük bir hoşnutsuzluğa sebebiyet vermişti. Bu durum patrikhane ile ilişkilerde Osmanlı hükümetinin nasıl bir dalavere içerisinde olduğunu da bir göstergesi sayılmıştır.

Bütün bunlar patrikhanenin bir tehdit unsuru olarak kurmaya çalıştığı Millî Meclis'in ne iktidarı ellerinde bulunduran Türkler arasında ne de sağduyulu Rumlar arasında bir taraftarı

bulunmadığının açık bir göstergesiydi. Patrikhane, Türklere Millî Meclisi kabul ettiremeyeceğini anlayınca bu defa iktidardan uzaklaştırılan Abdülhamid Han'ın ipine sarılmakla, bu emeline ulaşabileceğini düşünerek, politikalarına yeni bir yön vermeye çalışıyordu. Diğer taraftan Türk matbuatı da onun bu atağının önünü almak için yeni bir taktik geliştirmeye çalışıyordu. Bu taktik konusunda muhalif veya anti muhalif gazeteler de el birliği yapıyor görünmektedir. Bunlardan biri olup, vaktiyle patrikhaneyi desteklediği anlaşılan La Türkî, patriğin bu manevrasını küçümseyerek, onu Abdülhamid Han taraftarlığıyla suçlamakta ve her ne zaman patriğin Rum cemaati hakkında söyleyecek bir şeyi olsa, mutlaka bir kargaşaya sebebiyet verdiğini, bu nedenle de konuşturulmamasının çok daha iyi neticeler vereceğini iddia etmesi, iktidar yanlısı matbuat tarafından adeta alkışlanmıştır.

La Türki, patriğin artık görevini yapamaz hale geldiğini de ima ederek, bir patriğin Abdülhamid Han'ı övmesi ve bilhassa Rumlara daha fazla iyi niyetli davrandığını patrik dahi olsa ima etmesinin kabul edilemez olduğunu söylemesi, patriğin bu tavır değişikliğini gören bütün Abdülhamid muhaliflerini aynı cephede toplamıştır.

Bu cephe, patrikhane tarafından yüzyıllardır ileri sürülen Türk ve Rumlar arasındaki kardeşlik fikrinin de bir aldatmacadan ibaret olduğunu, bunun patrikhanenin kendi işlerini yoluna koymak amacıyla kullandığı bir menfaat aracı haline getirdiğini ve bir efsaneden başka bir şey olmadığını iddia ettikleri görülmüştür.

Türk matbuatı bu hususu şu şekilde yorumlamaktaydı. Patriğin bu davranışını tamamen menfaatlerine uygun düşüğü için sürdürdüğünü, Rum vatandaşların da bunun farkında olduğunu, ecnebilerin patriğin ne mal olduğunu pekâlâ bildiklerini ve Rumca gazetelerin ise patrik elindeki birer kukladan ibaret olduğunun altını çizmekteydiler (Tanin, 10 Eylül 1910: 3).

### **Adliye Nezareti'nce Meclis-i Millî Hakkında Patrikhaneye Gönderilen Tezkire**

Patrikhanenin Millî Meclis'in teşekkülünü kendi cemaatine ilan ettiği bu günlerde, hükümet daha önceki uyarılarını tekrar ederek, Adliye Nezareti eliyle, patrikhaneye Millî Meclis kurulmasına izin verilmeyeceğini belirten eski mazbatayı bir daha hatırlatmak istemiştir.

Tezkirede, patrikhanenin seçim yoluyla meclis toplamasının kanun ve nizamlara aykırı olduğunu, hükümetin buna asla izin vermeyeceğini bir defa daha hatırlattıktan sonra, bu hatanın memleket asayişini bozacağı ve bunun da sonuçlarına patrikhanenin katlanmak zorunda kalacağı belirtilmiş, hatta bu hususla ilgili bir ceza kanunnâmesi bile ilan edilmişti (Tanin, 10 Eylül 1910: 3).

Adliye nezaretinin patrikhaneye gönderdiği bu tezkire Boyacı Köyü'de bulunan patriğin eline geç vakitlerde geçmişti. Patrik tezkireyi bir kez daha görüşmek üzere Meclis-i Muhteliti toplantıya çağırılmıştı. Toplantı yapılmış ancak konuyla ilgili bir karar alınıp alınmadığı anlaşılamamıştı. Patris



Gazetesi, toplantı esnasında Kozmidi Efendi'nin toplantıya katılarak, kendisinin Adliye Nazırı ile görüştüğünü, nazırın da ona meclisin toplanmasına müsaade verilebilmesi için toplantının bir müddet ertelenmesi gerektiğini söylediğini ifade ettiği, ancak gazetenin bunu nazır beye doğrulamadığını, Kozmidi Efendi'ye bunu kimin söylettirdiğinin de anlaşılmadığını yazmaktaydı (Tanin, 10 Eylül 1910: 2-3).

Buna mukabil, patrik ise meclis azasına yaptığı konuşmada, Adliye Müsteşarı sabık Kostaki Vayani Efendi'nin nazır namına kendisiyle görüştüğünü, toplantının ertelenmesi ve usule uygun olarak izin istenilmesi halinde hükümetin meclisin toplanmasına ses çıkarmayacağını ifade ettiğini bildirmekteydi. Bu husus yeni yayın hayatına girmiş olan Ameroliptos Gazetesi'ne patrik tarafından gönderilen ve neşredilen mektupla da doğrulanmış görünmektedir.

Buna karşılık Türk matbuatı ortalıkta konuşulan ve dolaşan ifadelerin hiçbirinin doğru olmadığına kanaat getirmiş olacakki, Kozmidi Efendi'den söylentilerin doğrulanmasını istemiş, ancak tekzip dışında bir cevap alamamıştı. Bu durum patriğin ortalığı yatıştırmak ve ilanı için çabaladığı Millî Meclis meselesinde içerisine düşmüş olduğu müşkil durumu örtbas etmek amacıyla sürekli olarak bilgi kirliliği politikası uygulamayı seçmiş olduğunu göstermektedir. Aksi halde cemaatinin kendisine itimadı kalmayacağı gibi, rekabet içerisinde olduğu diğer kiliseler karşısında da başarısızlık ve cahilane davranışlar içerisinde bulunarak, hükümetle ters düşmekle suçlanacaktı.

Bütün bu bilgi kirliliği arasında, Karahisar ve Alaşehir azalarından iki kişi, yanlarına patriklik kapıkethüdasını da alarak Adliye Nezareti'ne gelmiş ve Nazır Necmettin Bey'i ziyaret etmiş, patrikliğin yeni bir taktirini takdim etmişlerdi. Bu yeni mektubunda patrik, Millî Meclis kurma yolundaki inadından vaz geçmediğini, kilise kanunlarının bu meclisi kurmaya izin verdiğini ifade eden bir içeriğe sahip olduğunu hatırlatmaktaydı.

Nazır ise, hane ile bu mesele sebebiyle boşuna bir kavga içerisinde bulduklarını, oysaki hükümetin böyle bir izin vermeye yetkili olmadığını, bunu engellemek için de ellerinden geleni yapmak zorunluluğunu defalarca hatırlattıkları gibi bir defa daha hatırlatarak, aksi halde cezaların yağmur gibi yağacağını, patrikhanenin faaliyetlerini gözden geçirerek, kendisine düzen vermesi gerektiğini bildirmişti.

Söz konusu azalar patrikhanenin bu konudaki çalışmalarının haklılığını anlatmaya çalışmaları ve kendilerine verilen izahatı görmezlikten gelerek, meclisin kanuna uygun toplandığını izah etmeye çalışmaları da bir işe yaramamış, nazır kendilerine patriğin elinde bulunan fermanlarda böyle bir iznin ve ruhsatın bulunmadığını, hükümetten izin alınmadıkça da böyle bir meclisin açılmayacağını bir kez daha kendilerine bildirdiği görülmüştür.

Hükümet ile görüşen sözde meclis azaları, bir saat süren görüşme sonrasında nazırdan olumlu bir cevap alamadan geri dönmek zorunda kalmışlardı. Viyana basınında yer alan haberlerde, Osmanlı Hükümeti'nin müsaadesi olmadan *Meclis-i Milli*'nin ilanı halinde patriğin tutuklanacağı ifade edilmekteydi (Tanin, 13 Eylül 1910: 2).

### **Patrikhanenin Rum Mektepleri'ne Dair Takriri**

Patrikhanenin imtiyazlarını kaybetmeme adına yaptığı mücadele sadece kiliseler ile sınırlı değildi. Hükümetin eğitim sisteminde yapmaya çalıştığı değişikliklerden de rahatsız olan patrikhane, Rum mektepleri hakkında Adliye Nezareti'ne iki ayrı takrir göndermişti. Takrirlerin içeriği, Adliye Nezareti'nin tavrı yanında, mekteplerin teftişi ve ecnebi muallimlere karşı hükümetin takınmış olduğu tavizsiz tavır eleştirilmekte ve bunun –şovenizml olduğu ileri sürülmekteydi.

Takrirlerin içeriğine bakıldığında öncelikle patrikhane ve metropolitlikler tarafından hükümete sadakatlerini gösteren şhadetnâmeler verilerek, ikinci derece resmi mekteplerin sahip oldukları hukuk ve imtiyaza sahip olmalarının teminini sağlayan umumi bir kanunun hazırlanması istenilmekteydi. İkinci olarak, Rum lisanını öğrenen ve bu lisanla eğitim veren mekteplere verilecek ödeneğin patrikhaneye ve mahallî metropolitlere verilmesi şart koşulmaktaydı. Hükümet tarafından bu okullarda yapılacak incelemenin de şu anda ve daha önce 1891'de sadaret tarafından ilan edilen beyannâme muhtevasına göre yapılması teklif edilmekteydi. Bu beyannâme yabancı ve yerli muallim ve muallime çalıştırılması halinde hükümetlerin bu hususta tasdiknâme ve şhadetnâmelerin içeriğine hâkim olması gerektiğinden maarif müfettişleri veya müderrisleri programlarda muzır bir ders mevcut olması ya da muallim ve muallimelere ait şhadetnâmelerin patrikhane veya metropolidhane tarafından kanuna aykırı görülmesi halinde bu durum İstanbul'da meydana gelmiş ise maarif nezareti patrikhaneye, vilayetlerde meydana gelirse maarif müdürleri metropolidliklere ihbar ederek, dersin kaldırılmasını, muallim ve muallimelerin görevine son verilmesini talep edebileceklerini belirtmekteydi.

Böyle bir durumda bütün teşebbüs ve uygulamaların tehir edilerek hâlihazırdaki meselenin halli yoluna gidilerek, o ana kadar ortaya çıkan bütün bilgi ve belgelerin patrikhane ve maarif nezaretinin tetkiklerine açılması istenilmekteydi. Patrikhanenin hükümet tarafından yapılan bütün tebliğlere cevap verdiği gibi, şimdi de eğitimin muhafazası ve sistemin düzeninin devamı için hükümetin Rum mekteplerine vereceği tahsisatı patrikhaneye vermesi halinde, patrikhanenin bu meblağı ilim ve tahsil için harcayarak, hükümete bunun faydalarını sunacağını bildirmekteydi.

Patrikhane, mekteplerde yapılacak incelemelerin ise kendileri tarafından yukarıda sunulan üçüncü şarta uygun olarak yapılacağını umduklarını belirterek, mekteplerin idaresinde ecnebilerin

yaptığı gibi kendilerine mahsus mektepler açmak istedikleri yerlerde tahsisatı Rum mekteplerine verildiklerini ve bu konuda aynı hususun hükümet tarafından da dikkate alınmasını istemekteydiler.

Bütün bunlar dahilinde hükümete karşı bir kabahatleri olmadığı sürece, kendi çocuklarının terbiyelerini alakadar eden hususların doğrudan kendilerini ilgilendirmesi gerektiğini belirterek, patrikhanenin bu şartlar dahilinde mekteplerini Osmanlı muallimlerine açabileceklerini ifade etmekteydiler.

Buna mukabil şu ana kadar eğitim ve öğretimde bulunan talebelerinin bir ihmale kurban gitmemeleri için imkânlar dahilinde ecnebi muallimlerin azledilmemelerini de arzu ettiklerini belirtmekteydiler.

Patrikhane, Osmanlı makamlarının, hükümetin tayin edeceği muallimler dışında muallim kabul etmeyeceklerini bildirmeleri üzerine tayin edilecek muallimlerin şهادتنامelerinin iki ayrı dilde hazırlanmasını kabul ettiklerini bildirmekteydi. Rum milleti kendine ait mekteplerin programlarının ecnebi mekteplerinin programlarıyla aynı derecede mükemmel olması ve bu mekteplerde yapılan imtihanların ecnebi memleketlerde de geçerli olduğu hatırlatılarak, bu durumda dikkate alınmasını isteyerek, patrikhanenin nezaretin göndermiş olduğu daha önceki tezkerelerin içeriğini kabul ettiğini, bu tezkerelere mukabil kendi taleplerinin de bir an önce görüşülerek, kabülü yönünde karar verilmesini ümit ettiklerini ifade ettikleri görülmektedir (Tanin, 24 Aralık 1910: 2).

Buna mukabil, aynı fırka hükümete sunmak üzere Hıristiyan milletlerin ilköğretimlerinin düzenlenmesi amacıyla hükümete yeni bir takrir ve program sunmak üzere çalışmalar yaptıkları anlaşılmaktadır.

Bulgar, Ermeni ve Arnavut mebuslarından bazılarının da imzalayacakları bu takrir, *tahsil-i ibtidainin usul-ı hazırasını* esasından sarsacak görünmekteydi (Tanin, 26 Ocak 1911: 2).

Bu çalışmanın hemen akabinde, Rum patriğinin başkanlığında yapılan bir toplantıda, daha önce patrikhanenin hükümete vermiş olduğu maarifle ilgili takrir ele alınmıştı. Toplantı sonunda patrikhane tarafına, Maarif Nezareti tarafından sunulmuş olan *Maarif Komisyonu Lâyihası* ve *İlk Öğretim Hakkındaki Kânûn Lâyihası* red edildi ve bu reddin sebeplerini ortaya koyan bir mazbata hazırlanarak kabul edildi. Patrikhanenin amacı bu mazbatayı bir heyet ile hükümete göndermek ve 1891'de hükümet tarafından yayınlanan beyannâmenin muhatap alınarak eğitim öğretimin olduğu gibi muhafaza edilmesini sağlamaktı (Tanin, 1 Şubat 1911: 2).

Patrikhane, Maarif Nezareti tarafından sunulan kanun layihalarını reddetme sebeplerini izah eden yeni bir mazbata hazırlayarak hükümete sunmuştu. Patrikhane, mekteplere dair istediği yeni düzenlemeleri de bir layiha haline getirerek bu mazbataya ilave etmişti. Buna göre:

**Düzenlemeler:** Şimdiye kadar ruhsat-ı resmiye istihsal etmeksizin icra-yı tedrisat eden bütün mekteplere müsaade-i resmiye verilesi, fimaba'd küşad edilecek bir mektep hakkında hükümete ihbar-ı madde etmekle beraber ruhsat-ı lâzîmenin itası.

**Programlar:** Mekteplerin programları patrikhane ve metropolitlikleri tarafından tanzim ve tasdiği. Dereceleri tayin edilmek için cemaat mekteplerinin umumi programları maarif nezaretine arz edilecektir. Binaenaleyh bu umumi program değiştirildikçe her sene başında her mektep için ayrı ayrı program verilmesine ihtiyaç olmayacaktır.

**Muallimler:** Muallim ve muallimelerin tasdiknâmeleri patrikhane ve metropolithaneler tarafından tedkik ve tasdik edilip bu suretle muallimlerin iktidarları teyid edilecektir. Patrikhane ve metropolitlikler tarafından muallimlere verilecek bu müsaade ve ruhsatlar, maarif nezaretince muteber tutulacaktır. Askerlik çağında olan muallimlerin bu ruhsatnâmeleri muallimin devletle beraber muafiyet-i askeriye müzahir olmak için maarif nezareti canibinden tasdik edilecektir. Hükümet, patrikhaneler tarafından nasb ve tayin edilip muallimler misillü haiz ruhsat ve müsaade bulunan müfettişlere mekteplerin umur-ı dahiliye ve tedrisesine teftiş etmek için mevani' ika etmeyecektir. Osmanlı muallimler yetiştirilinceye kadar, mekteplerde ecnebi muallimlerin istihdamına müsaade edilecektir.

**Teftişat:** Hükümet müfettişi, hükümete karşı mesul olan merci-i ruhaniye ihbar-ı keyfiyet ettikten sonra bir mektebi teftiş edecektir. Müfettişler ve maarif müdürleri tedrisatı teftiş edeceklerdir. Eğer esna-yı teftişte muzır bir dersin tedris edildiğini veyahud muallim ve muallimelerden birinin haiz-i ruhsat ve müsaade bulunmadığını görürlerse bu vakıa İstanbul'da olduğu takdirde maarif nezareti patrikhane ile ve taşrada ise maarif müdürü metropolithane ile teati-i muhabere ederek muzır dersi ve muallim veya muallimenin ifa-yı tedrisatı men' edilecektir. Bir mektep hakkında müfettiş veyahud maarif müdürü ile metropolitlikler arasında bir ihtilaf hadis olduğu takdirde bu ihtilaf-ı nezaret ile patrikhane arasında haledilmeden evvel o mektep hakkında hiçbir muamele yapılmayacaktır. Cemaat mekteplerine müteallik istatistikler ve buna dair malumat-ı müraci'-i ruhaniyeden istenecektir.

**Mezunlar:** Cemaat mekteplerinden neşet eden mezunlara verilen şhadetnâme ve tasdiknâmeler lisan-ı madrezatları üzere yazılacak ve patrikhane ve metropolitlikler tarafından tasdik edilecektir. Ve lüzum görülür ise patrikhane ve metropolitlikler tarafından tasdik olunarak vuku bulan şhadetnâmelerin tercümelere hükümetçe muteber olacaktır. Cemaat mekteplerinden neşet ederek patrikhane ve metropolitlikler tarafından tasdik edilmiş şhadetnâmelere sahip olan mezunlar, aynı derecede olan mekatip-i resmîyeden neşet etmiş olanların hukuk ve selahiyetlerine malik olacaklardır. Hükümet tarafından mekatip-i âliye suretinde tasdik edilen mekteplerden neşet edenler muafiyet-i

askeriye hususunda mekatip aliye-i devlet mezuniyetinin haiz buldukları hukuka malik olacaklardır. Bu mekatib-i âliye-i cemaatten neşet edenler, memuriyet istedikleri takdirde istedikleri memuriyetin derece ve ihtiyacına göre Türkçe lisanına vakıf olmak mecburiyetinde bulunacaklardır.

Tahsisat: Hıristiyan etfalının tedrisine mahsus olup küşaf edilmiş ve edilecek mekteplere hükümetçe verilecek tahsisat, o mekteplerin tabi bulunduğu merakiz ruhaniyeye verilecektir. Merakiz-i ruhaniye tarafından gösterilecek lüzum üzerine cemaat mektepleri için ianeler toplanmasına hükümet engel teşkil etmeyecektir. (Tanin, 25 Mayıs 1911: 3).

### **Hıristiyan Milletlerin Ortak Tavrı**

Yukarıda da belirtildiği gibi, her ne kadar Osmanlı hükümetinin Rum Patrikhanesi'ni belirli oranlarda ve bazı hususlarda tırpanlayarak kendi kanun ve takdirlerine uyar hale getirmiş olsa da, bu husus Hıristiyan toplulukların bir araya gelerek, yeniden kendi aralarında birlikler oluşturmalarını engellemeye yönelik değildir. Tam tersine asgari şartlarda birlikte hareket etmelerini sağlamaktan ileri gitmemiştir.

Öyleki, kilise ve mektepler kanununun çıkarılmasının temel maksadı olan ve Rumeli Hıristiyan topluluklarının kendi aralarındaki mücadeleyi sonlandırma çabası, nihayet sonuçlarını vermişti. Bu kanunla hükümetin aldığı tedbirler, sonunda Hıristiyan milletlerin kardeşliğini temin etmiş ve aralarındaki çatışma hali ortadan kaldırılmıştı. Rum, Ermeni ve Bulgar dini liderler kanundan sonra ilk defa da olsa bir araya gelerek hükümetten ortak bazı talepler de bulunmak için toplanmıştı.

Kilise ve mektepler meselesinin ortaya çıkmasından sonra düşman kamplara bölünen Hıristiyan topluluklar, kanunun maksadıyla ortaya çıkmasından sonra tek tek bir araya gelerek, aralarındaki husumetleri sona erdirmek için karşılıklı ziyaretler gerçekleştirdikleri görülmüştü (Tanin, 20 Kasım 1910: 4). Rum mebus Honeus Efendi, 15 Ekim 1910'da Bulgar Eksarhı'nı ziyaret etti (Hacısalıhoğlu, 2008: 327). Bu ziyaretlerden birini de Manastır mebusu Pançe Doref Efendi ile Rum mebuslar Boşo, Honeus, Vamvakas ve Dinkas Efendiler beraber gerçekleştirdiler. Bu mebuslar ilk önce Fenere giderek Rum Patriği ile görüşmüşlerdi. Pançe Doref Efendiye büyük bir iltifat gösteren patrik, eksarhane ile bir yakınlaşma işbirliği arzusunda olduğunu beyan etmişti. Pançe Doref Efendi, Eksarhanenin de aynı düşünce de olduğunu patriğe iletmişti (Tanin, 20 Kasım 1910: 4).

Rum Patriği bu ziyaretten sonra yaptığı açıklamada, Pançederof Efendi'nin ziyaretinin resmi ziyaret olmadığını karşılıklı nezaket görüşmesi olduğunu ve iki kilise arasında herhangi bir anlaşmanın söz konusu olmadığını açıkladı. Rum Patriği'ne göre *-Bu ziyaret, iki kilise arasında değil, fakat hükümete karşı hukuk ve imtiyazatını müdafaa etmek mecburiyetini hisseden Rum ve Bulgarlar beyninde bir ahenk-i ittihat ve itilafı vücuda getirebilmek maksadına mebni vakil* olmuştu. Bulgar Eksarhı da Rum gazetesi Proodos'a yaptığı açıklamada iki kilise arasındaki uzlaşmayı

desteklediklerini açıkladı. Kiliseler arasındaki yakınlaşmanın sonucunda Meclis-i Mebusan'daki Rum ve Bulgar mebuslar arasında da ortak hareket etme düşüncesinin ortaya çıkması, Rum basını tarafından desteklendi. Bulgaristan ile Yunanistan arasında bir ittifak oluşturmak isteyen Yunan siyasî çevreleri tarafından da Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi arasındaki yakınlaşma memnuniyetle karşılandı. Çünkü Yunan siyasî çevreleri iki kilise arasındaki uzlaşmayı, gerçekleşmesini istedikleri ittifak için bir başlangıç olarak görmekteydiler. Yine Bulgar Eksarhı, Rum Patriği'ne mektup yazarak iki kilise arasındaki anlaşmazlıktan duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiş ve bir uzlaşmanın gerçekleşmesi konusunda dilekte bulunmuştur (Kerimoğlu, 2008: 139).

Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi arasında başlayan yakınlaşma Osmanlı yönetimi tarafından da yakından takip edilmekteydi. Rumeli'de Hıristiyan unsurlar arasındaki kiliseler meselesi ile ilgili 17 Ocak 1911 tarihli Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir raporda, Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi arasındaki yakınlaşmada en önemli rolü Rusya'nın oynadığı belirtilmekteydi. Buna göre, Rumlar ile Bulgarların yakınlaşmaları konusunda verilen emirler, Rusya sefaretinden verilmekteydi. Aynı rapora göre, iki kilisenin birleşmesinin ardından Rusya, Kaynarca anlaşması gereğince doğudaki Ortodoksları himaye etme hakkına sahip olduğundan Osmanlı Devleti'nin iç işlerine daha fazla müdahale etme fırsatını yakalayacaktı. Ayrıca, iki kilisenin birleşmesinin ardından Rusya'nın bir Balkan Konfederasyonu kurmaya çalışacağı ve Yunanistan'ı böyle bir birliğe sokarak Avusturya'nın güneye doğru inmesini engelleyeceği ileri sürülmekteydi. Bunun yanında Rum Patriği Yovakim Efendi'nin Rus taraftarı olduğu, ancak patrikhane Sinod meclisindeki bazı üyelerin iki kilisenin birleşmesine karşı çıktıkları, Rum ve Bulgarların Osmanlı Devleti'ni korkutmak için yaşanan olaylardan yararlandıkları ileri sürülmekteydi (Kerimoğlu, 2007/a:140-141).

Bu karşılıklı nezaket ilişkilerinin gelişmesinin hemen akabinde Rum, Bulgar, Ulah ve Ermeni patrikleri bir araya gelerek Osmanlı hükümetine sunmak üzere Makedonya içerikli bir tahrir hazırladıklarına dair bilgiler gönderilmeye başlandı. Bu milletler bu dönem de mecliste görüşülen mektepler ve askerlik konularında birlikte hareket ediyorlardı. Kısa bir süre sonra hükümete sunulan bu tahririn sonucu henüz belli olmamışken, Ermenice gazetelerden biri Ermeni Patrikhanesi'nin Rum Patrikhanesi'yle ortak hareket etmeye başladıklarını bildirirken, bu ortak hareket etmenin henüz bir menfaat sağlamadığı gibi mevcut duruma zarar verdiğini yazmaktaydı. Gazetenin iddiasına göre bu birleşme öncesinde Rum Patrikhanesi'nin kendisini diğer patrikhanelerden üstün kabul etmesi yanında, teşrifatta da kendilerine ayrı bir paye çıkardıklarını bildirmekteydi. Bu iki husus dahi iki patrikhanenin hangi maksada binaen birlikte hareket etmelerini gerektireceği konusunda şüphelere sebep olduğu gibi, ne fayda sağlayacağını da sorgulanmasını gerekli kılıyordu. Bu son haberler üzerine Ermeni ve Rum patriklikleriyle Bulgar Eksarhlığı Adliye Nezaretine, yeni birer tahrir vermişlerdi. Bu tahrirlerin içeriği basına yansımamıştı. Ancak genel olarak adalet talebi ile alakalı

oldukları söylenmekteydi. Bununla beraber basına sızan haberlerde Makedonya’da meydana gelen cinayetlerin failleri hakkında kati tedbirler alınması için ahali tarafından patrikhaneye yapılan müracaatlar sebebiyle bu takrirlerin verilmiş olabileceği de muhtemel görünmekteydi. Bu müracaatların gerçekten Makedonya’daki cinayetlerin sona erdirilmesi hususunda verilip verilmediği konusunda zamanın basını da ikna edilmiş değildi. Bu husus her iki tarafça da sorgulanırken, basın patrikhanelerin bu ortak tavrı değerlendirirken, takrirlerin gerçekten adaletin sağlanıp cinayetlerin durdurulması yönünde verilmiş olması halinde, hükümetin asli vazifesi olan bu hususta patrikhanelerin de yardım etmesi gerektiği belirtilmekteydi.

Öyleki, İstanbul basını Rumeli’deki Rumların, Bulgarların maddiyatı hükümetin elinde ise maneviyatlarının da dini liderlerin elinde olduğu aşikâr değil mi? Sorusunu sormaktan geri kalmıyorlardı (Hüseyin Cahid, Tanin, 14 Temmuz 1911: 1).

Nitekim kilise ve mektepler kanununun kabulünden kısa bir süre sonra Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi arasında görüşmeler yapılmaya başlaması ve Osmanlı Devleti’ne karşı bir ittifak arayışı içerisine girişilmesi yönünde adımlar atıldığı görülmüştür. Atılan bu adımlarda kiliseler ve mektepler kanununun oynadığı rol hiç şüphesiz bu iki rakip milleti birbirine yakınlaştırmada temel etkenlerden biri olduğunu belirtmek doğru olacaktır.

## **Sonuç**

Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilanından sonra millî nizamnâmelerin oluşturulması Osmanlı Devleti’nin özellikle Rumeli ve Balkanlarda kurmuş olduğu sistemin de sorgulanmasına sebep olmuştur. Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethi sonrasında Ortodoks Patrikliği, Mora, Rumeli, Balkanlar ve Anadolu’da bulunan Ortodoksların tek yöneticisi haline dönüştürecek adımlar atılmış olması, Ortodoks Rum Patrikliği tarafından devlet içinde devlet olma yolunda uzun, yorucu ama bir o kadar da sonuç almaya muktedir bir çalışmanın başlatılmasını sağlamıştır. Ortodoks Patrikhanesi elde etmiş olduğu bu imkânı, zaman içinde Osmanlı Devleti’nin bünyesinde bir Bizans mirasçısı durumunda algılanabilecek yeni bir şekle büründürmek suretiyle, Rumeli ve Balkanlardaki Slav kökenli Osmanlı tebaasını Rumlaştırmak ve Bizans’a varis olabilecek bir topluluk oluşturmak yolunda eğitim idealine sahip kılmıştır.

Ancak şimdi bu topluluklar kendi millî kimliklerinin peşine koşmaktadırlar ve Rusya da Balkanlarda sürdürdüğü politikalarla bu yeni kimlikleri destekleyerek, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması için içten içe çalışmalarını sürdürmektedir. Bu aşamada Osmanlı Devleti içinde gizli bir devlet gibi çalışmakta olan Ortodoks Rum Patrikliği, geleceğini yine Osmanlı Devleti’nin alacağı önlemlere bağlamıştır. Bu sebeple Mora’da Rus desteğinde başlamış ve sonuçlanmış olan ihtilali desteklememe ve hatta kendisinin alternatif olabilecek yeni bir kilisenin doğmasına da müsaade etmek zorunda kaldı.

Sürecin kendi aleyhinde geliştiğini gören Ortodoks Rum Patrikliği, devlet nezdinde yapmış olduğu bütün girişimlere rağmen, Osmanlı hanedanını giderek saf dışı bırakma yolunda epey bir mesafe

almış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden pek yüz bulamamış görünmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, yüzyıllardır patrikler tarafından sömürülmekte olan gayrimüslim toplulukların kendi dil, din ve hürriyetlerine sahip çıkmalarına müsaade ederek, onları devlete daha bağımlı kılabilcekleri düşüncesiyle hareket ettikleri için Ortodoks Rum Patrikliği'nin çırpınışlarına pek de aldırış etmemişlerdir. Bu aşamada yalnız kalmış olan Ortodoks Rum patrikleri yine çareyi desise, fesat ve ihtilal çıkarma yollarını aramada buldu ve kurulmuş olan Yunan kökenli çetelere verilen destekle Rumeli ve Balkanlar adeta kan gölüne çevrildi. Buna rağmen yılmadan çalışmalarını sürdüren Bulgarlar, Sırlar, Arnavutlar, Makedonlar ve Ulahlar, yüzyıllar süren bu sömürüyü bitirmek ve kendi millî kimliklerini kazanmak için kiliselerini dahi patrikhanenin pençesinden kurtarmak için hızlı bir teşkilatlanmaya girdiler.

Osmanlı Devleti bu teşkilatlanmalara destek olmayı ilk aşamada endişeli karşılamış olsa da İttihat ve Terakki Cemiyeti bütün sorumluluğu üstlenerek, teşkilatların nizamnâmelere uygun çalışmasına katkıda bulunmak için muhalefet ortamında dahi özellikle Bulgarları destekledikleri görülmüştür. Meşrutîyetin hemen daha başlarında Bulgar Eksarhlığının kuruluşuna verilen destek, diğer milletlerin kiliselerini de ayırma isteğini de olumlu yönde etkilemişti.

Ancak 1908 yılında Osmanlı iktidarında yeni bir değişim yaşanmış ve rafa kaldırılan Meşrutîyet'in ikinci defa ilan edilmiş olması Ortodoks Rum Patrikliği karşısında cesaretlerini yeterince toplayamamış olan unsurların biraz daha cesaretli olarak hareket ettikleri ve ayrılış yolunda hızlı adımlar atmaya başladıkları görülmüştür. Bulgarlara ve Sırlara rağmen biraz daha geç harekete geçmiş olan Ulahlar ve Arnavutlar, İttihatçıların desteğiyle kendi kiliselerini kurma yolunda daha emin adımlar atmaya başlamışlardır.

Bu adımlara rağmen Ortodoks Rum Patrikliği henüz pes etmiş değildi. Özellikle çeşitli unsurların çatışma sahasına dönüşen Makedonya'da tutunmak ve burada bulunan değişik Ortodoks kitleleri kendi egemenliğinde tutabilmenin mücadelesi içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu uğurda Yunan çetelerini kıskırmak ve desteklemek dahil her yola başvurulurken, Bulgarlarla ve Sırlarla olduğu kadar Arnavutlar ile de mücadeleye devam edilmiştir. Bütün bu uğraşlara rağmen Makedonya'daki unsurlar kendi millî kimliklerinin peşinden koşmayı ve millet daşlarıyla bütünleşmeyi, Ortodoks Rum sömürüsüne tercih etmişlerdi.

Osmanlı Devleti ise bu çatışma sahasında kendi bütünlüğünü koruyabilmenin endişesine düşmüş olmakla beraber, yukarıda da bahsedildiği gibi, bu geçiş dönemini sancısız ve kansız olarak hızlandırmak ve bu yolla söz konusu unsurların kendisine bağlılığını devam ettirebilmek için yeni bir adım attı ve —Kilise ve Mektepler Kanunu denilen bir kanun çıkararak, Ortodoks Rum Patrikliği'ne bir daha geri dönüşü olmayacak öldürücü darbeyi vurmak istedi. Ancak kendi bindiği dalı kestığinin farkına bile varmadı. Bu kanun Rumlar tarafından İzmir'de, Atina'da ve başka birçok yerlerde mitinglerle protesto edilirken, özellikle Bulgar ve Sırp kiliselerinin bağımsızlığını ve yaygınlaşmasını sağladı. Arnavutların ise Müslüman ve gayrimüslim olarak birleşmesini ve gayrimüslim Arnavutların ülkelerinin kaderine hükmedecek şekilde örgütlenmelerini de sağlamış oldu. Kanundan istifade aşamasında en sıkıntılı süreç



ise Ulahlara nasip oldu. Ulahların kiliseleri ayırmada bir süre daha Ortodoks Rum Patrikliği'ne bağlı kalmalarına müsaade edilmiş olmakla beraber, kendi kiliselerinde millî dillerini kullanmak suretiyle ibadet yapmalarına izin verilmiş idi.

Bütün bu gelişmeler karşısında direnişini sürdüren Ortodoks Rum Patrikhanesi ise çalışmalarını sürdürürken, Ortodoksları millî bir çatı altında tutmak amacıyla —Millî Meclis denilen yeni bir yapılanmaya gitmek zorunda kaldı. Ancak bu yapılanma diğer unsurlar tarafından benimsenmedi ve Millî Meclis, Osmanlı Devleti tarafından da kabul görmeyerek, akamete uğradı.

1911 yılına gelindiğinde her millet yeni kimliklerini oluşturmak üzere kendi kiliselerine, kendi mekteplerine ve hürriyetlerine kavuşmuş, Osmanlı Devleti ile olan bağları neredeyse kopma noktasına gelmiş bulunmaktaydı. Bu durumu yakından takip etmekte olan Ortodoks Rum Patrikliği, parçalanmakta olan imparatorluktan mümkün merteye daha fazla çıkarla ayrılmak amacıyla yeni ortaya çıkan bu kiliseler ile tek tek irtibata geçerek, gelecekte yapılması muhtemel ve kaçınılmaz olan paylaşımında yerini ve elini sağlamlaştırmak istedi.

Kilise ve Mektepler Kanunu'nu çıkarırken Osmanlı İmparatorluğu'nu bir bütün olarak muhafaza edebilmek amacıyla hareket eden İttihat ve Terakki Cemiyeti beklediğinin aksine, ülkenin parçalanmasını kolaylaştırıcı bir kanun yapmış olmanın ezikliği altında, daha hırçın ve daha despot bir yönetim sergilemek zorunda kaldı. Bu hırçın ile işler büsbütün rayından çıktı ve Balkanlarda Osmanlı yönetimine son vermek isteyen milletleri bir araya getiren en önemli etmen oldu. Bu kanun ile aralarındaki kilise, mektep ve millîyet meselelerini hal yoluna sokmuş olan milletler artık sahip oldukları sınırları biraz daha genişletmek ve kendilerine ebedi vatan olarak seçtikleri toprakları büyütme amacıyla, bu defa kendi oluşumlarının yegâne destekçisi olan Osmanlı Devletine karşı yeni bir birliktelik dönemi yaşamaya başladılar.

Ortodoks unsurların birlikteliği sonunda Osmanlı Devleti'ni cephe aldı. Aralarında oluşturdukları bu birliktelik Osmanlı Devleti'nin, Rumeli ve Balkanlardaki varlığına son veren 1911–1912 Balkan Savaşları ile sonuçlandı.

### **Kaynakça**

Balta, Evangelia (2000). —Osmanlı Devleti'nde Rum Millet ve Ekonomik Gelişmişlikleril. (Ed, Azmi Özcan), *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul: Ensar Neşriyat, s. 229–249.

Berkes, Niyazi (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Bozkurt, Gülnihal (1993). —II. Meşrutîyet Osmanlı Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise ve Okul Sorunlar". Ankara, *OTAM*, S: 4, s. 99–119.

Cin, Halil ve Akgündüz, Ahmet (1989). *Türk Hukuk Tarihi*. 2. Cilt Özel Hukuk, Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Çoruh, Haydar (2008). —Tanzimat Döneminde Teba'anın Tefrikil. İstanbul: *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (Özel Sayı- Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e Armağan-II, Marmara Üniversitesi Yayınları), S. 20, s. 369-399.

Demirağ, Yelda (2002). —Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Siyasî ve Ekonomik Durumull. Ankara: *OTAM*, s.13, s. 15-33.

Ercan, Yavuz (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluşundan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Eroğlu, Ahmet Hikmet (2000). *Osmanlı Devletinde Yahudiler*. İstanbul: Andaç Yayınları.

Eryılmaz, Bilal (1992). *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

Gürkaynak, Muharrem (2003). —Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 9, S. 2, s. 275-290.

Karpat, H.Kemal (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. Ankara: İmge Kitabevi.

Kerimoğlu, Hasan Taner (2007/a). —II. Meşrutiyet'in İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikası ve Rumları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 22. s.133-143.

Ortaylı, İlber (2005). —Milletl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s. 66-70.

Serbestoğlu, İbrahim (2011). —Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunul, Ankara: OTAM, S. 29, s. 193-214.

Tanin, 8 Eylül 1909

Topbaş, Tansel (2007). *Ekümeniklik ve Fener Rum Patrikhanesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Uçarol, Rıfat (1995). *Siyasî Tarih 1789-1914*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Not. Tanin gazetesinin çeşitli nüshaları metin içerisinde yer aldığından kaynakçada gösterilmemişlerdir.

